

**ABAY KUNANBAYOĞLU’NUN “KARA SÖZLER” ADLI ESERİ İLE
YUSUF HAS HACİB’İN “KUTADGU BİLİĞ” ADLI ESERİNİN
SOSYAL TENKİT BAKIMINDAN MUKAYESESİ**

Nezaket Esen CÜRGÜL

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Kahraman MUTLU

EKİM, 2023

AFYONKARAHİSAR

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABAY KUNANBAYOĞLU'NUN “KARA SÖZLER” ADLI
ESERİ İLE YUSUF HAS HACİB’İN “KUTADGU
BİLİĞ” ADLI ESERİNİN SOSYAL TENKİT BAKIMINDAN
MUKAYESESİ

Hazırlayan
Nezaket Esen CÜRGÜL

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Kahraman MUTLU

AFYONKARAHİSAR
2023

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **Abay Kunanbayoğlu'nun “Kara Sözler” Adlı Eseri ile Yusuf Has Hacib'in “Kutadgu Bilig” Adlı Eserinin Sosyal Tenkit Bakımından Mukayesesi** adlı çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti hâlinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

13/10/2023

İmza

Nezaket Esen CÜRGÜL

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Nezaket Esen CÜRGÜL
	Numarası	200678105
	Anabilim Dalı	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
	Programı	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		ABAY KUNANBAYOĞLU’NUN “KARA SÖZLER” ADLI ESERİ İLE YUSUF HAS HACİB’İN “KUTADGU BİLİĞ” ADLI ESERİNİN SOSYAL TENKİT BAKIMINDAN MUKAYESESİ
Tez Savunma Sınav Tarihi		13.10.2023
Tez Savunma Sınav Saati		13.00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

ABAY KUNANBAYOĞLU’NUN “KARA SÖZLER” ADLI ESERİ İLE YUSUF HAS HACİB’İN “KUTADGU BİLİĞ” ADLI ESERİNİN SOSYAL TENKİT BAKIMINDAN MUKAYESESİ

Nezaket Esen CÜRGÜL

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

Ekim, 2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Kahraman MUTLU

Abay Kunanbayoğlu ve Yusuf Has Hacib’in yaşamış olduğu dönemde yazdıkları eserlerdeki fert – toplum, eğitim, bürokrasi, ahlaki, ekonomik, dinî, kültürel unsurlarla ilişkili olan bölümlere on başlık altında bakılmıştır. Bu şahsiyetler farklı dönemlerde yaşamış olsalar bile toplumları için iyi olanı yapmaya çalışmışlardır. İyi bir yönetici nasıl olmalı, iyi bir halk nasıl olmalı, ahlaklı insan nasıl olmalı gibi sorulara cevap verir niteliğindeki eserlere bakılarak tezin bütünü oluşturmuştur. Farklı dönemde yazılmış bu eserler okunup incelenmiştir. Bu bilgiler ışığında eserler arasında ortaklık var mı sorusuna cevap aranması mukayesenin temel amaçlarından biridir. Bu hususta bu farklı dönemlerde yazılan iki eser sosyal tenkit bakımından mukayese edilmiştir. Abay Kunanbayoğlu’nun nesir şeklinde yazdığı sözlere ve Yusuf Has Hacib’in beyitler halinde yazılan mesnevi tarzındaki eserler incelenmiştir. Bu eserlerin dil ve üsluplarına bakılmıştır. Eserlerini yazarken dönemin etkisinde kalmışlardır. Bu etkiyle birlikte dönemin sosyal çevresini ele almamız mümkündür. Bu eserler fert-toplum, dinî, ekonomik, ahlaki, siyasi, kültürel, bürokratik, kadın, eğitim ve sosyal sınıf olarak on başlık altında sosyal tenkit bakımından mukayesesi incelenmiştir. Kısaca yazarların hayatı, eserleri ve edebî anlayışıyla da ilgili bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abay Kunanbayoğlu, Yusuf Has Hacib, Kara Sözler, Kutadgu Bilig, Sosyal Tenkit.

ABSTRACT

COMPARISON OF ABAY KUNANBAYOĞLU'S "KARA SÖZLER" AND YUSUF HAS HACIB'S "KUTADGU BILIG" IN TERMS OF SOCIAL CRITICISM

Nezaket Esen CÜRGÜL

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF CONTEMPORARY TURKISH
DIALECTS AND LITERATURES**

October, 2023

Advisor: Asst. Prof. Dr. Hüseyin Kahraman MUTLU

The sections separated by individual - society, education, bureaucracy, freedom, economic, religious and cultural elements in the works of Abay Kunanbayoğlu and Yusuf Has Hacib during their period were examined under the heading. Even though these individuals lived in different periods, they tried to do what was good for their societies. The whole of the thesis was created by looking at works that answer questions such as what a good ruler should be, what a good people should be, what a moral person should be. These works, written in different periods, were read and sorted. One of the main purposes of the comparison is to find an answer to the question of whether there is a commonality between the publications of this information. In this regard, two works written in these different periods were compared in terms of social criticism. The works of Abay Kunanbayoğlu's words written in prose and Yusuf Has Hacib's works in the style of mesnevi written in couplets. These functions were examined in terms of language and style. They lived under the influence of the period while writing their works. It is possible to consider the social environment of the period together with the purchasing effect. The comparison of these works in terms of social criticism is based on individual-society, religious, economic, basic, political, cultural, bureaucratic, women, education and social classes. Briefly, information about the authors' lives, works and literary understanding is given.

Keywords: Abay Kunanbayoğlu, Yusuf Has Hacib, Kara Sözler, Kutadgu Bilig, Social Criticism.

ÖN SÖZ

Tenkit zihin faaliyetlerinden birisidir. İnsan neredeyse tenkit oradadır. Tenkit bir bakış açısının sonucudur. İnsanın yaşamına duyduğu zevkin bir yansımasıdır.

Bu çalışmada Karahanlı dönemindeki ünlü edebî kişilerden biri olan Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eseriyle Kazak edebiyatının önemli kişilerinden biri olan Abay Kunanbayoğlu'nun *Kara Sözler* adlı eserinin sosyal tenkit bakımından mukayesesi yapılmıştır. On başlık altında incelenen eserlerde ortaklık aranmıştır. Eğitim, ahlak, ekonomi, bürokrasi, kültürel, kadın, fert-toplum, dinî, sosyal ve siyasi olarak sosyal tenkit bakımından mukayesesi incelenmiştir. Bu eserler farklı dönemlerde yazılmış olmasına rağmen ortaklık söz konusudur.

Birinci bölümde Abay Kunanbayoğlu'nun ve Yusuf Has Hacib'in hayatı, sanatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler ışığında konu bağlamında ele aldığımız eserler hakkında ikinci bölümde eserlerin dili ve üslubuna bakılmıştır. Üçüncü bölümde ise on başlıkta sosyal tenkit unsurlarıyla birlikte mukayese yapılmıştır. Sosyal tenkit unsurlarında ortaklık var mıdır bunlara değinilmiştir.

Çalışmamın her aşamasında, konunun tamamlanmasına kadar tecrübesini ve emeğini paylaşan saygıdeğer danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Kahraman MUTLU'ya desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Nezaket Esen CÜRGÜL
2023, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI	ii
ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞAHSİYETLERİN HAYATI

1.1. YUSUF HAS HACİB	6
1.1.1. YUSUF HAS HACİB'İN HAYATI.....	6
1.1.2. YUSUF HAS HACİB'İN SANATI	7
1.1.3. YUSUF HAS HACİB'İN ESERLERİ	7
1.2. ABAY KUNANBAYOĞLU	10
1.2.1. ABAY KUNANBAYOĞLU'NUN HAYATI	10
1.2.2. ABAY KUNANBAYOĞLU'NUN SANATI.....	11
1.2.3. ABAY KUNANBAYOĞLU'NUN ESERLERİ.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL TENKİT KONULARI

2.1. SOSYAL TENKİT KONULARI	16
2.1.1. FERT - TOPLUM İLİŞKİSİ.....	16
2.1.2. EĞİTİM İLE İLGİLİ MESELELER.....	20
2.1.3. BÜROKRASİ İLE İLGİLİ MESELELER	26
2.1.4. AHLAKİ MESELELER.....	32
2.1.5. EKONOMİK MESELELER.....	39
2.1.6. DİNLE İLGİLİ MESELELER.....	45
2.1.7. KÜLTÜRLE İLGİLİ MESELELER	54
2.1.8. SOSYAL MESELELER.....	57
2.1.9. SİYASİ MESELELER	63
2.1.10. KADIN İLE İLGİLİ MESELELER	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TENKİT DİLİ VE ÜSLUP

3.1. TENKİT.....	75
3.2. KARA SÖZLER VE KUTADGU BİLİĞ'DEKİ TENKİT DİLİ VE ÜSLUBU	76
SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA.....	82

KISALTMALAR DİZİNİ

Akt.: Aktaran

Alm.: Almanca

bk.: Bakınız

çev.: Çeviren

Ed.: Editör

Fr.: Fransızca

İng.: İngilizce

S: Sayı

s.: Sayfa sayısı

KB: Kutadgu Bilig

GİRİŞ

Abay Kunanbayoğlu, Kazakistan'da Semey bölgesinde yaşayan ünlü filozof, şair, kadı, eğitimci, bestekâr diyebileceğimiz çok yönlü bir şahıstır. Yaşadığı dönemde Kazak halkının iyi bir yere gelmesi için çok çabalayan, halkının gelişmesi için elinden geleni yapan kişilerden birisidir. Köklü bir aileden gelen Abay Kunanbayoğlu, küçük yaşlarda yazmaya başlamıştır. Babaannesinin ona küçük yaşlarda masallar, ninniler söylemesi Abay Kunanbayoğlu'nun edebî yönünün gelişmesini sağlamıştır. Arapça, Rusça, Kazakça ve Farsça bilen Abay Kunanbayoğlu her birinin de edebî kültürüne hâkimdir. Bu dillere olan hâkimiyeti çevirmiş olduğu eserlerindeki başarısını da beraberinde getirir. Eserlerini şiir ve düz yazı şeklinde kaleme almıştır.

Kazak halkının Argun boyundan gelen Abay Kunanbayoğlu'nun babası Kunanbay Öskenbayoğlu'dur. Kunanbay'ın dört eşi vardır. İlk eşinden Kudayberdi (Hüdaverdi), ikinci eşi Uljan'dan Taniberdi (Tanrıverdi), İbrahim (Abay), İshak ve Osman; üçüncü eşi Aykız'dan Halilullah ve İsmail isimli çocukları dünyaya gelir. Kunanbay'ın dördüncü hanımı olan Nurhanım'dan hiç çocuğu olmaz. Bu yüzden Abay Kunanbayoğlu bir şiirinde “atadan altav, anadan törtev”, yani “babadan altı, anadan dört kardeşiz” demektedir (Avezov, 1995: 30).

Abay Kunanbayoğlu halkı için çok çalışmış ve eğitime çok önem vermiştir. İnsan hayatı boyunca önemli olan şeylerden birisi eğitim ve ahlaktır. İyi bir insan, akıllı bir insan ilme, eğitime önem vermelidir. Çocuklar eğer eğitilirse gelecek toplum da eğitimli kişilerden meydana gelmiş olur, cahil olmaz. Cahil olmayan toplum diğer milletler tarafından parmakla gösterilir. Abay Kunanbayoğlu'nun en büyük gayesi budur. Onun amacı Kazak halkının diğer gelişmiş halklar gibi olmasıdır. Boş işlerin peşine düşülmemesi, mal için hırsızlık, rüşvetçilik yapılmamasını arzulamıştır. Alın teri ile çalışıp ekonomik refaha bu şekilde ulaşılmasına istemiştir. Yoksulluğun ve zenginliğin arasındaki ayrımın çok açık olmasını istemez. Zenginlerin yoksullara yardımcı olmasını ister. Aynı şekilde yöneticinin de rüşvet almaması gerektiğini vurgular. İyi ahlaka sahip olunması gerektiğini söyler. İyi ahlaka sahip olan kişi daima takdir edilir. Dinî olgulara da büyük önem veren Abay Kunanbayoğlu ibadetleri eksiksiz ve Allah rızası için tam bir şekilde yapılmasını öğütler. Gösteriştan uzak durulmasını, malım mülküm var diye böbürlenilmemesi gerektiğini söyler.

Bu çalışmada Abay Kunanbayoğlu'nun yaptığı çeviriler, dönem dönem yıllara göre yazmış olduğu şiirleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Şiirlerinde yansıyan şeylerden birisi de çocuklarının ölümünden sonra duyduğu üzüntünün dile getirmesidir. Bu üzüntü şiirlerine yansımıştır. Bu bölümde Abay Kunanbayoğlu'nun sanatı ile ilgili bilgiler de verilmiştir. Eserlerine yansıyan kültürel izleri görmemiz mümkündür. Arap ve Fars edebiyatındaki ünlü yazarlardan etkilenmiştir. Batı edebiyatını da iyi okuyan Abay diğer kültürlerde olduğu gibi Batı'daki yazar, şair ve düşünürlerden de etkilenmiştir.

Çalışmamıza konu olan bir diğer şahsiyetimiz Yusuf Has Hacib, Balasagun Türklerinin İslamiyeti kabul etmesinden 58 yıl sonra 1018 yıllarında Balasagun Kuzordu'da doğmuştur. Yusuf için Balasagunlu Yusuf dememiz yanlış olmaz.

İslam'dan evvelki Türk sosyal hayatını ve Türk devlet teşkilatını çok iyi bilen bir düşünür, asker ve devlet adamıdır (Kök, 2020: 14-15).

Yusuf Has Hacib'in, Abay Kunanbayoğlu gibi kültürlü bir aileden geldiği düşünülmektedir. İslamiyet'e uygun bir şekilde büyütülmüş, iyi ahlaka sahip olması istenmiştir. Nitekim Yusuf Has Hacib dinine bağlı bir şahıs olmuştur. Bunun en net örneğini eserinde görmemiz mümkündür. Eseri genel manada siyasetname özelliği gösterir. Beyitlerle yazılmış mesnevi şeklinde oluşturulmuştur. Mutluluk veren bilgi anlamına gelen eserdeki genel konu devlet yönetimidir. İyi bir devlet yöneticisinin özelliklerinin nasıl olacağını söyler. Dört unsur üzerinde oluşturulan eserde Odgurmuş, Ögdilmiş, Ay toldu, Kün togdı adlı şahısların karşılıklı konuşmaları yer almaktadır. Soru-cevap şeklinde kaleme alınan bir eserdir. Her şahıs bir unvanı temsil niteliğinde kullanılmıştır. Adalet, mutluluk, akıl ve talih bu unsurlardır.

Yusuf Has Hacib'in beyitlerinin yanı sıra nesir şeklinde de yazmaları mevcuttur (bk. 0001. hamd ü sipâs u minnet ve üküş ögdi teñri 'azze ve 0002. celleka, kim uluğluk idisi tükel kudrethğ pâdişâh-turur, 0003. yerli kökli yaratğan kamuğ tınığlarka rûzî bérgeñ neni). Bablardan oluşan Kutadgu Bilig'de, iyi ahlaka sahip çıkılmasını nasihatlemiştir. Devlet yönetiminde usulsüzlük yapılmaması, rüşvet alınmaması gerektiğini savunmuştur. Beyin halk için çalışması gerektiğini, halkın daha iyi bir yere gelmesi gerektiğini söylemiştir. Eğer bey halk için çalışırsa halk da beyi için çalışacaktır. Böylece devlet kalıcılığını sağlar. Halkın tembellik yapmamasını istemiştir.

Yusuf Has Hacib haksızlık ve rüşvet gibi davranışlardan uzak durması gerektiğini söylemektedir.

Tezin birinci bölümde Abay Kunanbayoğlu ile birlikte Yusuf Has Hacib'in de hayatı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Abay Kunanbayoğlu ve Yusuf Has Hacib'in ne zaman doğduğu, ailesiyle birlikte nasıl bir hayat sürdüğü, çocukluk ve gençlik yıllarında nasıl bir geçmişe sahip oldukları üzerinde durulmuştur. Eserlerine etki eden durumlardan bahsedilmiştir. Aynı zamanda devamında sanatı ve eserleri ile ilgili bilgiler hakkında da bilgiler verilmiştir. Konu bağlamından hangi konular üzerinde durdukları tespit edilmiştir. Eserlerinin nüshaları nelerdir, hangi nüshaları günümüze kadar ulaşmıştır bunlar üzerinde durulmuştur. Kutadgu Bilig üzerinde çalışma yapanlara değinilmiştir. Kimler çevirmiş, kimler bu konu hakkında konunun üzerinde durmuş bunlara değinilmiştir. İkinci bölümde ise yazmış olduğu eserde kullandığı dile ve üslubuna bakılmıştır. Nasıl bir dil kullanıldığı üzerinde yorumlamaya gidilmiştir. Üslup olarak nasıl bir tavır takındığına değinilmiştir. Betimlemelerden, söz sanatlarından yararlandığı gözler önüne serilmektedir. En çok kullandığı söz sanatları mübalağa, hüsn-i talil, tecahül-i arif ve istifhamdır diyebiliriz. Eserinde bir ölçüye bağlı kalınmış mı ona bakılmıştır.

İkinci bölümde ise sosyal eleştiri açısından eserlerde kullanılan dil ve üsluba bakılmıştır. Eleştirilerindeki dil ve üslup üzerinde durulmuştur. Abay Kunanbayoğlu'nun en fazla durduğu konulardan birisi Kazak halkının cehaletten kurtulmasıdır. Bunun için oldukça çabalar. Nasihatlerini de bu konu bağlamında söyler. Üçüncü bölüm aslında tezin kapsamını oluşturur. Burada ise on başlık altında toplanan konulara değinilmiştir. Abay Kunanbayoğlu'nun yazdığı sözlerindeki konular tespit edilmiştir. Mukayese etmeden önce Kazak Türkçesiyle metnin orijinalini ardından da Türkçe anlamları verilmiştir. Her söz uygun konu başlığı altında yer almıştır. Alınan konular yorumlanmış ve ortak paydada toplanmıştır. Diğer eserle ilgili benzer ve farklılıkları belirtilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Kutadgu Bilig'deki beyitlere bakılmış ve okunana beyitler konularına göre ayrılmıştır. Her iki eserdeki eleştiri konuları on başlık altında toplanarak değerlendirilmiştir. Kara Sözler'de olduğu gibi Kutadu Bilig'de de eserin önce çeviri yazılı hali ve sonra Türkiye Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Her beyitin başında da beyit numarası bulunmaktadır. İki eserde de ortak sosyal eleştiri konularına

bakılmış ve farklı dönemler ve coğrafyalarda yaşayan bu iki şahsiyetin eserlerindeki ortak eleştiri konularını nasıl ele aldıkları incelenmiştir.

Her iki eserde de belirleyici unsurlar gelenekler ve dindir. Eleştiri yapılırken bazen sert bir üslup kullanılsa da buradaki amaç insanı ve toplumu eğitmek ve yapıcı olmaktr. İslamiyet'ten gelen güzel ahlak ve iman, topluma yön veren ana unsur olmalıdır.

Genel olarak baktığımızda böyle değerli iki şahsiyetin eserleriyle ünlü olmalarının bir nedeninin olduğunu düşündürür. Farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda yaşayan bu iki şahsiyetin etkilendiği düşünce şekilleri eserlerinde nasıl var olduğunu araştırdık. Edebî açıdan büyük değere sahip olan bu iki eser için yapılan çalışmalar çok sayıda çalışma vardır. Abay Kunanbayoğlu kendi coğrafyasında sıklıkla araştırılan, adı çeşitli yerlerde yaşatılan, Kazak kültürüne yön veren bir şahsiyettir. Türk Dünyası Abay Kunanbayoğlu ile ilgili çalışmalarını sürdürür. Abay Kunanbayoğlu genellikle dilbilimsel ve kültürel olarak araştırılan ve tezlere konu olan birisidir. Edebî olarak bu çalışmada sadece bölüm bölüm incelenmiş, tek başlık altında toplanmıştır. Aynı şekilde bu incelemeler Yusuf Has Hacib için de geçerlidir. Kutadgu Bilig de ise çoğunlukla gramer üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Çeşitli kişiler Kutadgu Bilig'i çevirmiştir. İki eserin ortaklığı açıkça ortadadır. Devlet yönetimine, kadınlara, aileye ve ekonomiye kadar değinen bu iki eser, tek tek incelenip karşılıklı mukayese edilmiştir. Farklı yıllarda olmasına rağmen hedeflenen şeyler aynıdır.

Abay Kunanbayoğlu ve Yusuf Has Hacib'in asıl amacı iyi bir insan, iyi bir anne, iyi bir yönetici nasıl olması gerektiğine dayanır. İkisi de yer yer sert, yer yer kırıcı bir o kadar da yer yer yapıcı bir şekilde halkını iyileştirme yoluna gitmiştir. İkisinin de temel aldığı tek şey İslamiyet'tir. İslamiyet'in sunmuş olduğu güzelliklerle birlikte eserlerine yöne vermişlerdir. İnancı insanın imanını yerine getirmesini iki yazarımız da istemektedir. Kötülüklerden uzak durulmasını, çocukların eğitime önem verilmesini, çocuklara iyi birer örnek olunmasını nasihatlemişlerdir.

Tüm bu olgular iki yazarımızda da mevcuttur. İki yazarımız da fert-toplum, ekonomik, dinî, sosyal sınıf, kültürel, kadın, bürokrasi, ahlaki, siyasi ve eğitim hakkındaki konuları eserlerinde görmek mümkündür. Güçlü olan bu eserlerde ortak bir değer söz konusudur. Bu ortaklık yüzyıllar öncesinden günümüze kadar devam ettiğini görmemiz mümkündür. Günümüzde de halen devam eden ahlaksızlık, rüşvetçilik,

tembellik, iyi insan olma, cehalet, kadına verilen değer gibi konuları günümüzdeki şairler ve yazarlarımızın eserlerinde de görmemiz mümkündür. Farklı coğrafyalarda olsa bile insanoğlu bu konuları a amamı , bu konulardan uzakla amamı tır.

Tümdengelim ve tümevarım yönetimiyle bunu değerlendirmek mümkündür. İnsan var oldukça mutlaka bu konulardan uzakla amayacaktır. Hangi dönem, hangi devlet, hangi millet olursa olsun bu konular insanlık var oldukça konu ulmaya, yazılmaya devam eden konulardan olacaktır. Kaygı ortak kaygıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞAHSİYETLERİN HAYATI

1.1. YUSUF HAS HACİB

1.1.1. YUSUF HAS HACİB'İN HAYATI

Yusuf Has Hacib Balasagun Türklerinin İslamiyeti kabul etmesinden 58 yıl sonra 1018 yıllarında Balasagun Kuzordu'da doğmuştur. Yusuf için Balasagunlu Yusuf dememiz yanlış olmaz. Balasagun bugün için baktığımızda Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'in 50 kilometre doğusunda kalan bir şehirdir. Balasagun'da İslamiyet'in gittikçe yayılmasıyla birlikte anne ve babasının Yusuf'u büyütürken hep İslamiyet'e uygun, doğru bir şekilde büyütmeye çalışmışlardır. Yusuf Has Hacib kısa zamanda ansiklopedik bilgiler elde etmiş ve bunları toplamıştır. İlime ve bilime oldukça meraklıdır. Yusuf Has Hacib ile ilgili bilgiler çok fazla yoktur. Bazı bilgileri KB'deki (Kutadgu Bilig'deki) beyitlerden anlayabiliyoruz.

Ana dilinden, Arapçadan, Farsçadan ve memleketinde hâlâ konuşulmakta olan Orta İran dillerinden Soğdakçadan başka, geniş dil ve yazı bilgisi elde etti, Firdevsî'nin Şahname'sini, Farabî'nin ve İbni Sina'nın Arapça felsefe kitaplarını okudu, efsanelere merak etti, aruza, belagat sanatına, kelama, İslam bilgilerine, Türk atasözlerine, folkloruna, devlet örgütüne, felsefeye, Buddacılığa, ahlaka, toplumbilimine, matematiğe, astronomiye, hekimliğe, düş yorumu sanatına daldı, ayrıca okçuluk, avcılık, kuşçuluk gibi Türk sporlarını da öğrendi, satranç ve çevgen (İng. Polo) oyunlarına da yabancı kalmadı (Dilaçar, 2020: 22).

İslam'dan evvelki Türk sosyal hayatını ve Türk devlet teşkilatını çok iyi bilen bir düşünür, asker ve devlet adamıdır (Kök, 2020: 14-15).

Balasagun'da Kutadgu Bilig'i yazmaya başlamıştır. Daha sonra Balasagun'dan ayrılmış ve Kaşgar'a gitmiştir. Kaşgar'da da bir buçuk yıl çalışmış Kutadgu Bilig'i tamamlamıştır. 1069 (Hicri 462) yılında bunu tamamlayarak, günün hükümdarı olan, Süleyman Arslan Han'ın oğlu Hakan Tavgaç Buğra Han Ebu Ali Hasan'a sunmuştur. Hakan yazıyı beğenmiş, ödül olarak da Balasagun'lu Yusuf'a *has hacib* ("mabayneci", sonraki yazarlara göre *ulug has hacib*, yani "baş mabeyneci", Fr. Grand chambellan, Alm. Oberhofmarschall) adını vermiştir. Arapça olan bu sanın Türkçesi *tayanu*'dur (Dilaçar, 2020: 23).

Kutadgu Bilig adlı eserini elli yaşlarında yazmağa başladığı göz önüne alınırsa şairin, 1015-19 yılları civarında doğduğunu söylemek mümkündür. Eserini her ne kadar on sekiz ay gibi bir zamanda yazarsa da, böyle bir eseri yazmak için bir hayli hazırlıklı olmak lazım geldiğini bilmek gerekir (Yavuz, 2011: 616).

Kutadgu Bilig'i Türk hakanına sunduğu zaman Balasagunlu Yusuf sağlığı sarsılmış, gözü zayıflamış, ihtiyarlıktan ve dermansızlıktan yakınan 50'sini geçmiş biri olmuştur. Hakan Hasan Buğra Han 1103 yılına kadar tahtta bulunduğuna göre, Balasagunlu Yusuf onun zamanında ölmüştür denebilir. Kaşgar'da mı, yoksa memleketi olan Balasagun'da mı gömülü olduğu belli değildir. Her iki şehir de 1130'da, Müslüman olmayan Kara-Hıtaylıların eline geçmişti (Dilaçar, 2020: 24).

1.1.2. YUSUF HAS HACİB'İN SANATI

Kutadgu Bilig, esas bakımından bir siyasetname (yönetim kuramı yazısı) bir pendname (öğüt yazısı), bir ütopya, aynı zamanda Türklerin belli başlı ilk İslamî yapıtı olduğuna göre, onun kaynakları ilk büyük Müslüman filozoflarda ve onlara fikir ve görüş aktarmış olan Batılı düşünürlerde, yani Eflatun'la Aristo'da aramak gerekir (Dilaçar, 2020: 24).

Yusuf Has Hacib bu yazarlardan etkilenmiş olduğu düşünülürse Kutadgu Bilig adlı eserinde de bu felsefeyle ilgili görüşlere yer vermiştir. Kutadgu Bilig bir siyasetname özelliği taşısa bile içeriğinde didaktik unsurları görmek mümkündür. İçerisinde atasözleri ve deyimlere yer vermektedir.

Edebî zevki oldukça kuvvetli olan bir yazardır. Türk milletinin yapısını oldukça iyi bilir. Edebiyatına, tarihine ve fikirlerine oldukça vâkıf bir yazardır. Kültür sahibi, ince zevkleri ve tasviri oldukça güçlüdür.

Yusuf dinine de düşkün birisidir. Ailesinden gelen dinî bilgiler onun bu eserinde de yer bulmuştur. Öğütlerinde genellikle iyi ahlak, doğru inanç üzerinde durmuştur. Tasavvufu yaşamış ve eserine yansıtmış kişilerdendir.

1.1.3. YUSUF HAS HACİB'İN ESERLERİ

Yusuf Has Hacib'in var olan tek eseri Kutadgu Bilig'dir. Bu eserin üç nüshası olduğu söylenir. Bunlar: Herat (Viyana), Fergana ve Mısır nüshalarıdır.

Herat (Viyana) nüshası Kutadgu Bilig'in ilk bulunan nüshasıdır. Bugünkü Afganistan'ın Herat şehrinde yazılmıştır. Çok bozuk bir Uygur yazısı ile yazılan bu nüsha 1439 senesinde yazılmıştır. Uzun bir macera yaşayan bir nüsha önce Tokat'a oradan da İstanbul'a getirtilmiştir. 18. yüzyıl sonlarında İstanbul'da diplomat olarak çalışan Avusturyalı Joseph von Hammer-Purgstall bu nüshayı satın alıp Viyana Saray Kütüphanesine verilmiştir (Üşenmez, 2011: 566).

Fergana nüshası Harezm bölgesinde 14. yüzyılda istinsah edilmiştir Fergana nüshasında da eksikler olduğu için ne zaman yazıldığıyla ilgili bilgiler yoktur. Nüshaların içinde en düzenli yazılan nüsha Fergana'dır. Manzum bir mukaddimeye sahip değildir. Eser Batı Türkistan'da uzun asırlar boyunca özel kütüphanelerde kaldıktan sonra, Katanov'un asistanı Zeki Velidi (Togan) tarafından 1913 yılında Fergana'da bulunmuş ve küçük bir yazıyla tanıtılmıştır (Ercilasun, 2015: 296).

Mısır nüshası da Arap harfleriyle yazılmıştır. İzzeddin Aydemir adına 1347'den önce istinsah edildiği düşünülür. Hidiv Kütüphanesi müdürü Moritz 1896'da kütüphaneyi düzenlerken bu nüshayı bodrum katında, yaprakları karışmış vaziyette bulmuştur (Ercilasun, 2015: 296).

Kutadgu Bilig'in anlamına baktığımızda mutluluk veren bilgi anlamına gelir. Aynı zamanda siyasetle ilgili konular olduğu için siyaset bilgisi anlamını da verir. Eserin baş kısmında mensur ve manzum ön söz kısmı bulunur. Bu kısımda kendisiyle ilgili bilgilere ulaşmamız mümkündür.

Kutadgu Bilig bir siyasetname özelliği göstermesinin yanı sıra didaktik özellikler taşır. Aynı zamanda fihrist bölümünden sonra yer alan kısmında Allah'a yakarış kısmı olduğu için edebiyatımızda ilk tevhit ve münacaat örneği olarak gösterilir.

Karahanlı Türkçesi ile yazılmış olan Kutadgu Bilig 6645 beyitten oluşan mesnevi tarzında yazılmış bir eserdir. Reşit Rahmeti Arat çevirirken A, B, C ve D olarak bölümlendirmiştir. A'ya mensur mukaddime (düzyazı önsöz), B'ye manzum mukaddime (uyaklı önsöz), C'ye Fihristü'l-Evbab (babların fihristi), D Kutadgu Bilig diyerek bölümlendirmiştir. Mensur mukaddimesinde 31 söz bulunur. Manzum mukaddimesinde 77 beyit bulunur. Babların fihristinde 82 baktan oluşur. D kısmı yani Kutadgu Bilig 85 başlık adı altında beyitlerden oluşur.

KB beyitlerle yazılmış ve kendi içerisinde kafiyelenmiştir. Aruz ölçüsünün feûlün feûlün feûlün feûl kalıbıyla yazılmıştır ama aruz kalıplarını kullanırken küçük hatalar yapılmıştır. Son üç bölümü ise gazel tarzında yazılmış ve gazelin kafiye şekline göre kafiyelenmiştir. 173 dörtlükte vardır. Bu dörtlükler mani tarzında kafiyelenmiştir. Yarım kafiye kullanılmış olup redif unsuru ise oldukça azdır.

KB dört soyut ilke üzerine bina edilir: adl/adalet köni törö), devlet (kut), akıl (ulugluk) ve akıbet/kanaat (KB-65-66). Kahramanlar ve simgeledikleri ilkeler şematik olarak şu şekildedir (Dankoff, 1982: 3):

Kahramanlar ve Simgeledikleri İlkeler

Ad	İş/görev	ilke
Gün doğdu (KB-68) (Kün Togdı)	Padişah	Adalet (köni törö)
Ay Doldu (KB-69) (Ay Toldı)	Vezir	Devlet (kut)
Ögülmüş (KB-70) (Ögdülmüş)	Bilge	Akıl (ulugluk)
Uyanmış (KB-71) (Odgurmuş)	Sofu	Akıbet/kanaat

1. 2. ABAY KUNANBAYOĞLU

1.2.1. ABAY KUNANBAYOĞLU'NUN HAYATI

Abay 1845 yılında Semey’de Cengiz Dağı eteklerinde dünyaya gelmiştir. Öncelikle Abay’ın isimlerini şu şekilde görebiliriz: Abay (İbrahim) Kunanbay, Abay (İbrahim) Kunanbayulı, Abay (İbrahim) Kunanbayev şeklinde görmemiz mümkündür

Annesi Ulcan, babası Kunanbay, dedesi Öskenbay önceki dedesi İrgızbay ve babaannesi Zere’dir. Abay babaannesinin elinde büyümüştür. Babaannesi kalp kırmak istemeyen, huyu iyi olan ve akıllı birisidir. Zere babaanne şiiri ve edebiyatı çok severdi. Abay’ın babaannesinin böyle olması kendi hayatının da şekillenmesine yol açmıştır. Babaannesinden gördüğü bu edebî ilgi çocuk yaşlarda onun da ilgi duymasına erken çocukluk döneminde hikâyelere, destanlara ve şiirlere yönelmesini sağlamıştır. Abay’ın böyle oluşu babaannesinin hoşuna giderdi ve en çok onu severdi. Abay’ı büyüten kadınlar annesi ve babaannesi Abay’ın edebî kişiliğinin oluşmasını sağlamıştır. Abay’ın asıl ismi İbrahim’dir.

Kazak Argun boyundan gelen Abay’ın babası Kunanbay Öskenbayoğlu’dur. Kunanbay’ın dört eşi vardır. İlk eşinden Kудayberdi (Hüdaverdi), ikinci eşi Uljan’dan Taniberdi (Tanrıverdi), İbrahin (Abay), İshak ve Osman, üçüncü eşi Aykız’dan Halilullah ve İsmail isimli çocukları dünyaya gelmiştir. Kunanbay’ın dördüncü hanımı olan Nurhanım’dan hiç çocuğu olmadı. Bu yüzden Abay bir şiirinde “atadan altav, anadan törtev”, yani “babadan altı, anadan dört kardeşiz” demektedir (Avezov, 1995: 30).

Abay’ın okul dönemine baktığımızda ise ilk eğitimini Semey’deki köy imamı olan Gabithan Molla’dan almıştır. Yaşı 10 olduğunda Abay’ın babası onu yatılı olarak Ahmet Rıza Medresesine vermiştir. Abay burada üç yıl Arapça ve Farsça öğrenmiş olup dini bilgileri de öğrenmiştir. Abay öğrendiği dillerle ilgili okuma çalışması yapmayı çok severdi. Bunlar genellikle hikâye, masal gibi edebî içerikli metinleri okumayı çok severdi. Yaşıtlarına göre Abay çok zeki ve kıvrak bir zekaya sahip olduğundan dolayı hemen anlardı.

Abay, üçüncü yılında, Semey şehrinde Mahalle Mektebi’ne kaydoldu ve Rusça öğrenmeye başladı. Fakat buradaki eğitimi uzun sürmedi. Üç ay sonra, yaşı on üçe

geldiğinde hem Rusça, hem Arapça, hem Farsçayı çok iyi derecede öğrenerek, eğitim öğretimini tamamlamıştı (Kibar, 2014: 12).

Kadılık yapan babası Abay'ın bu gelişimini fark ederek kendisine yardımcı olması için onu yanına almış ve Abay babasının yanında da gelişim göstermiştir. Küçük yaşlarda idari hizmetleri, Kazak halkının isteklerini öğrenmiştir. Halkın isteklerini ilk ağızdan öğrenmiş, idari işlerdeki önemli şahsiyetlerle tanışmış onlarla toplum hususunda sohbetlerde bulunmuştur. Abay idari işlerle uğraşırken edebî zevkini de arka plana atmamıştır. Doğu klasiklerini ve şairlerini öğrenmiş, yazılanları okumuştur. Her nerede olursa olsun, hangi yaşta, hangi ortamda edebî zevkini bırakmamıştır. Bunlar sayesinde Abay'ın olgunlaşması yaşlarına göre daha erken olmuştur.

Abay Farsça ve Arapça'nın yanı sıra Rusçaya da meraklı idi. Rusça öğrendikten sonra Rus kitaplarına, Rus şairlerine merak sardı. Çeşitli Rus yazarların eserlerini okudu. Eş zamanlı olarak Avrupalı yazarların eserlerini de okudu. Bu eserler Rusça'ya çevrili olduğu için Rusça olarak bu eserleri okudu. Rusçası daha da geliştirdi. Abay bu gelişmeyle birlikte bu eserleri kendi diline yani Kazakçaya çevirmiştir.

Abay 15'li yaşlarında Dilde Alşınbaykızı ile evlenmiştir. Dilde ondan iki yaş büyüktür. Dilde'den Akılbay (1861-1904), Akımbay (1866-1873), Abdirahman (1869-1895), Mağaviya (1870-1904), Külbadan (1862-1932), Rayhan (1871-1896) adlı çocukları olmuştur. Akılbay'ı Abay'ın üvey annesi olan Nurhanım çocuğu olmadığı için kendi çocuğuymuş gibi bakıp büyütmüştür. Akılbay güzel dombra çalar ve şarkı söylemiştir. Akılbay babası gibi şiirler yazarak tanınmıştır. Bu şiirleri bestelenmiştir. Abay'ın diğer çocukları kendisi gibi besteci, şair olmuştur. Akılbay, Akımbay, Abdirahman, Rayhan ve Mağaviya Abay'dan önce vefat etmiştir. Abay çocuklarının ölümünün üzerine şiirler yazmıştır. En çok Mağaviya'nın ölümü Abay'ı derinden etkilemiştir. Kimseyle konuşmayıp kalabalıklardan kaçmıştır. Mağaviya'nın ölümünün ardından 40 gün sonra 1904 yılında, 59 yaşındayken Abay hayatını kaybetmiştir.

1.2.2. ABAY KUNANBAYOĞLU'NUN SANATI

Abay'ın sanatını etkileyen faktörlerden öncelikli olarak babaannesi ve annesidir. Babaannesinin ilgilendiği edebî çehre Abay'ın sanatını şekillenmesini etkilemiştir. Çocukluk dönemindeki öğretmenleri de yine sanat anlayışını etkilemiştir. Öğrenmiş olduğu Arapça ve Farsça o dilin konuşulan ülkelerin edebiyatını öğrenmesini sağlamış

ve bu eserleri kendi diline çevirmesine sebep olmuştur. Rusçayı da öğrenen Abay Rus edebiyatını da okumuş, Rusça yazılmış olan eserleri kendi diline Kazakçaya çevirmiştir. Yapılanlar Abay'ın sanat anlayışını ortaya çıkarmış, ufkunu genişletmiştir.

Arap, Fars ve Türk şairleri örnek alarak onların yazmış olduğu şiir tarzında şiirler yazmıştır. Abay çoğunlukla şiirlerinde Kazak halkının daha iyiye gitmesini, cahillikten kurtulmasını, Kazak toplumunu bilinçlendirmeyi, manevi Kazak kültürünü korumayı ilke edinmiştir. Çoğunlukla şiirlerin muhtevası bu yönde olmuştur. Kazak halkına bu yönde, yani iyi Kazak insanı olmayı nasihat etmiştir. Bu yönüyle birlikte baktığımızda Abay'ın milli şuuru da baskın olduğunu görebiliriz. Bu yönüyle birlikte Kazak halkı onu “büyük şahsiyet, velud şair ve Kazakçanın ustası” olarak zikretmektedir. Böylece Abay Kazak edebiyatında bir klasik haline gelmiştir. Hakkında pek çok araştırma yapılan yazarların arasında bulunmuştur.

1.2.3. ABAY KUNANBAYOĞLU'NUN ESERLERİ

Abay'ın yapmış olduğu çevirilere baktığımızda Rusçadan 50 çevirinin içinde A.S. Puşkin'in Evgeni Onegin romanından 7 alıntı, Lermontov'dan 30 kadar eser ve Krilov'tan 12 fabl vardır (Düysenbayev, 1977: 7).

1870'li yıllarda yazdığı şiirlerin bir kısmı kaybolmuştur. 1884 yılından itibaren yazdığı şiirlerde eksiklik yoktur. Onun en çok şiir yazdığı yıllar 1886 (117 şiir), 1889 (8'i Rusçadan çeviri, 27 şiir) ve 1895 (13 şiir) yıllarıdır (Ayan, 2017: 18).

Abay'ın yazdığı şiirler, Rus şairlerinden yaptığı çeviriler ve nesir yazıları üç şekilde okuyucularına ulaşmıştır. Birincisi matbu eser olarak, ikincisi halk arasında ağızdan ağıza yayılarak, üçüncüsü birbirinden kopya edilen elyazmaları şeklindedir. Abay'ın şiirleri ilk defa Alaş Milli Hareketi'nin lideri Alihan Bökeyhan'ın yardımlarıyla 1909'da Petersburg'da toplu halde yayınlandı (Kara, 2020: 39).

Abay'ın yazdığı eserler iki cilt şeklinde basılmıştır. Birinci ciltte manzum şekilde yazılmış çevirileri bulunmaktadır. İkinci ciltte yani “Çeviriler ve Kara Sözler” adıyla yayınlanan nesir yazıları bulunmaktadır.

Abay 1864 yılında “Elif Biy” (Elif Be) şiirini yazmıştır.

Kazak edebiyatı araştırmacıları Abay'ın eserlerini üç gruba ayırmaktadır:

i. Kazak Türkçesi ile yazılmış şiirler,

ii. Rusçadan Kazak Türkçesine tercüme ettiği şiirler,

iii. Nesir yazıları olan Kara Sözler, 3 makale ve 1 mektup.

Abay'ın bu eserleri 1907-1995 yılları arasında şairin ölümünden sonra çeşitli formlarda olmak üzere pek çok kez toplu bir şekilde basılmıştır. Şiirleri bilindiği kadarıyla ilk defa toplu olarak 1907'de basılmıştır. "Mürseyit Koljazbası" adıyla bilinen bu eseri "Kekitay Jıynağı, 1909", "Taşkent Jıynağı, 1922" takip eder. Bu baskıların ardından 1933, 1940, 1945, 1957, 1961 ve 1995 yıllarında "Tolık Jıynak" adıyla birçok kez basılmıştır (Aşa, 1997: 48-49).

Abay'ın şiirleri Eskendir, Masgut ve Azim adlı şiir kitaplarında toplanmıştır. Nesirleri ise Kara Sözler adıyla yayınlanmıştır. Çeviri şiirleri ise Vadim adıyla basılmıştır (Akhmetbekov, 2011: 54).

Yıllara göre Abay'ın şiirleri şöyledir;

1855-1881 Şarkın Şairleri Gibi, Alfabe Şiiri, Sabret Gönlüm.

1882-1883 Taze Karda Acılar Çıkar Ava.

1884 Beyaz Gümüşle Kaplanmış Gibi Geniş Alınlı.

1885 Genç iken ilme değer değer vermedim.

1886 Yaşlandık, Güç Bitti, Büyüdü Keder, Yaşlandık Kaygı Çok, Uykuysa Hafif, Kartal Ne Avlamaz İyi Yetişse, Geniş Yurdum, Kazak'ım, Şaşkın Halkım, Zenginler Uğraşır Malını Korumaya, Dosta da Düşmana da Kırıktır Gönül, Doğruyu Bulamayan Çıkmaza Girer, Kısa Süren Bir Devrandır Gençlik, Gençler, Tebessüm Kıymetli Eğlence Ucuz, Allah'ım Sana Sığındım, Bakıyorum da Herkes Pazarda, Yatılı Okullarda Okuyanlara, İlim Öğrenmeden, Topuz Perçem, Kamış Kulak At, Yaz, Yazık Geçip Gitmiş Ömrümün Çoğu.

1887 Sabırsız Arsız Üşengeç, Başka Elde Var İse Arkadaşın, Şiir Söz Sultanı Söz Mücevheri.

1888 Birinin Eşi Ölse Hep Yaslıdır O, Güz, Kasım Aralık ve Diğer İki Ay, Kış, Dingin Gecede Ay.

1889 İçim Ölmüş Dışım Sağ, Bakın Ben Bolıs Oldum, Biri Diğerinden Farklıdır, Mutlu Olur Bolısın, Bilgenin Dediği Söz, Sekiz Ayak, Işık Varsa Gönülde, Ben

Yazmam Şiiri Meşgale İçin, Öncesi Buzdur Aklın Zekanın, Aşk ile İhtiras İki Farklı Yol, Hor Görüldü Canım, Sen Beni Ne Edeceksin?, Gencin Sözleri, Kızın Sözleri, Bilek Gibi Belikleri Sırtında, Kararlı Dost Yok Elde, Gençlik Odu Nere Gittin?, Ağarmaz Bu Kara Bahtım Ne Yapsam?, Tulpar'ı Geçemez Katır Kamçılansa da.

1890 Zenginler Azaldı, Çaresi Kaldım, Hayli Yaşa Doldum Artık, Gönül Özgeden Doyup, Kahrolası Deli Gönül, Bahar Gelince, Düğüne, Toya Giderdi, Anne Babanın Sevinci, Bindik Taya.

1891 Ahir Zaman Gençleri, Gözü Var Ama Beyni Yok, Gençlik Ateşi Tutuştu, Kızarmış Benzi Atmış, Gözümün Karası, Küçümserdim Hep Cahili, Bilmece, Bilmece.

1892 Ne Ararsın Gönüm, Neyi Ararsın?, Kalbim Eyvah, Atma Artık, Endişe Çıkar Bilimden, Osman'a.

1893 Isıtmış Soğutmuş, Bedeni Titrek, İyilik Hep Uzun Sürmez.

1894 Yeminle Dağılırlar, Kasım'da Hayat Vardır, Zamane Gençliğe Endişe Verir, Aşığın Dili Suskundur, Heveskâr Olma Her Şeye, Eskilerin Giyimi, Abdurrahman Hastayken, Abdurrahman'a, Kekitay'ın Abdurrahman'a Mektubu.

1895 Nice Söz Söyledim Bundan Önce de, Aç Karın Avunur Mu Yağlı Aş Yemeden, Çocukluk Öldü Bildin Mi?, Bulanık Suda Yağ Oluşmaz Koyunun Geçmesiyle, Ölse Tabiat Ölür, İnsanlar Ölmez, Abdurrahman Öldüğünde, Dünkü Osman Ağabey, Dünkü Merhum Yiğit Abiş, Abdurrahman Öldüğünde, Abdurrahman'ın Ölümüne, Abdurrahman'ın Ölümüne, Abdurrahman'a, Abdurrahman'ın Ölümünden Sonra Şairin Kendine Verdiği Teselli, Abdurrahman'ın Eşi Mağış'a verdiği Teselli, Abdurrahman'ın Eşi Mağış'a Okuması İçin Abay'ın Yazıp Verdiği Ağıt, Yeğeni Ölünce Söylediği, Muhabbet Dostluk Etmeye.

1896 Paraya Kul, Düşünemez Başka Şeyi, Doğuran Ana Baba Yok, Bir Güzel Kız Varmış Han Hareminde, Saatin Tık Takı Meşgale Değil, Gönül Kuşu Süzülür Dört Bir Yana, İnsanın Bazı Halleri, Alaca Bulut Dağılır.

1897 Yoğun Sis Ardında Gelecek Zaman, Çok Övse de Seni Güvenme Halka, Allah Demek Kolaydır, Boş Bağırıp Çağırarak, Selam Gönderiyorum, Derdi Büyük, Darbe Yemiş Zavallıların, Kulaktan Girip Benliği Sarar, Unutulmaz Mutluluklar Nerede?

1898 Yine Hizip Çıkardılar, Gücü Od Gibi Duman Salar, Zalim Dünya Yağmalar İşin Mi Var?, Ölsem Toprak Kabrim Soğuk Olmaz Mı?, Yürekte Gayret Olmazsa, Yamanbala'nın Oğlu Öldüğünde, Gün Ardından Gün Doğar, Hasta Yürek Yavaş Çarpar, Eşek.

1899 Hatırında Mı Gençliğin?, Kırk Yamalıdır Yüreğim, İnsan B.k Taşıyan Bir B.k Çuvalı, Enik Besledim İt Ettim, Sevinemedim Sevmedim, Havanın Nurlu Göğü Özenip.

1900 Yüreğim Neyi Sezersin?, Gölge Başına Uzatarak.

1901 Sevinme Gencim Diye, Utanırım Demesi Ancak Gönül İçin, Yaprığı Kurumuş Eski Ümitle, Bu Kımız Kazak İçin, Kemiksiz Dil.

1902 Papağan Renkli Kelebek, Allah'ın Özü de Sözü de Gerçek, Yürek Deniz Mutluluksa İncidir.

Oldum” Deme Asla, Cahil Anlamakla Alimden Üstün Olmaz, Esas Önemlisi Ekip Bıçmektir, Yol Yordam Bilerek Dünyayı Gezmek.

Destanlarına baktığımızda ise İskendername, Mesut, Azim'in Hikayesi adlı destanları vardır.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL TENKİT KONULARI

2.1. SOSYAL TENKİT KONULARI

2.1.1. FERT - TOPLUM İLİŞKİSİ

Abay birinci sözünde yaşlanıncaya kadar ne yaptığını ve nasıl geçirdiğini düşünmektedir. Vaktin bir şekilde geçtiğinden bahseder. Gençken yapılan şeylerin cahilce davranmanın yıllar sonra değiştiğini ve bilgi sahibi olarak azaldığını söylemektedir. Şimdi yaşlanınca ne yapacağını düşünmektedir. Vatanla mı ilgilenmeli, mallarla mı ilgilenmeli, bilimle mi ilgilenmeli, sofilik mi yapmalı veya çocuk mu bakmalı... Abay bunları düşünmüştür. Ve en iyisinin insanlara kendi düşüncesini ve tecrübelerini yazarak insanlara faydalı olmayı düşünmüştür.

Aqırı oyladım: osı oyıma kelgen nârselerdi qağazğa jaza bereyin, aq kağaz ben qara siyanı ermek qılayın, kimde-kim işinen kerekti söz tapsa, jazıp alsın. Ya oqısın, keregi joq dese, öz sözim özimdiki dedim de, aqırı osığan bayladım, endi munan basqa eşbir jumısım joq (Kıbar, 2014: 17).

Sonunu düşünüyorum: Aklıma gelen bu şeyleri kağıda yazayım; ak kağıt ile kara kalemi uğraş tutayım; herhangi biri, gerekli bir söz bulursa içinden; ya okusun, ya yazıp alsın kendiliğinden; “gereği yok” derse de; “kendi sözüm kendiminki” derim ben de! Sonunu bağladım buna; başka hiçbir işim yok bundan sonra (Kıbar, 2014: 16).

Abay sekizinci sözünde ülkeyi yöneten kişilerin nasihate ihtiyaç duymazlar. Kimseden akıl almazlar. Ülkeyi yöneten kişi ben zaten önde gelen kişilerden biriyim der. Kimseden akıl almaz halkına akıl verir düşüncesi vardır. Yine aynı şekilde zenginler de böyle düşünmektedir. Zenginim der istediği her şeyi elde edebilir. Zenginlerin en yüksekte, en lüks yaşamdadır gözleri. İlmi, bilimi, dini, iyi ahlakı da satın alabilecek güçte olduğunu söylemektedir.

Onşamunşa qoy jünde qoñırşalar künin de köre almay jür. Analar anday bolıp turğanda, bilim, ğılım, aqıldı ne qılsın? Jäne de bilim, ğılım kedeyge keregi joqtayaq: “Bizdi ne qılasıñ ana sözdi uğarlıqtarğa ayt!” deydi. Onıñ özgemenen isi joq, ana aldındağı üşevindey bolğan jannıñ oyında eşbir qayğısı, muñı bolmasa kerek (Kıbar, 2014: 35)

Yumuşak yüzlü yanık bezliler; orda burada, gün görmeden hayat sürerler. Bunlar bu haldeyken; bilgiyi, bilimi aklı ne yapsın (?), aç gezerken. Bilgi, bilim fakire gerekmezmiş gibi düşünürler; “Bizi ne yapacaksın(?), sözünü anlayanlara söyle” derler. Bunların hiçbir şeye ilgisi olmaz; yukarıda anlatılan üç gruptakilerin ise, aklında hiçbir kaygısı, kederi bulunmaz (Kibar, 2014: 34).

Abay dokuzuncu sözünde Kazak halkının kişisel olarak geliyeceğinden ümitlenir. Bunun için çabalar. Kazak halkı için her zaman alternatif yollar aramıştır. Tatminkar olmaya çalışmıştır. Ama karşılığını bulamamıştır. Kazak halkı için ümitleri suya düşmüştür. Kendisinin bu çabalamasının karşılığının olmayışı onu derinden üzmüştür.

Qayrattı künimde qazaqtı qıyıp böten jaqqa ketpek tügil, özin jaqsı körıp, ümit etip jürippin. Qaşan äbden bilip, ümitimdi üzgen kezde, özge jaqqa barıp, jattı öz qılıp, üyip bolarlıq qayrat jalın sönip te qalğan eken. Sol sebepten bir jürgen quvıs kevdemin, teginde oylaymın: bu da jaqsı öler kezde ättegen-ay, sonday, “sonday qızıqtarım qaldı av!” dep qayğılı bolmay, aldınğı tilev bolmasa, artqa alań bolmay ölüvge (Kibar, 2014: 37).

Güçlü günümde, halkıma kıyıp yad ellere göçmek bir yana; onu sevip, ümitlenerek ömür sürdüm. Ne zaman ki tam olarak farkına varıp, ümidimi kestim; işte o zaman, yad ele gidip, yabancılarla karışacak; ortama uyum sağlayacak mecali, gücü-kuvveti sönmüş gördüm. Bu yüzden beceriksiz biriyim. Boşuna hayıflanıyorum, bu da iyi, ölüme yaklaşırken; keşke demeden, “o kadar arzularım kaldı geride, hey” diye kederlenmeden. Olmasa da ilk arzum, sona da kalmaz ölüm (Kibar, 2014: 36).

Abay yirmi üçüncü sözünde kişi kendisini kötünün karşısında iyi görür. Ve dilindeki şu olur. Allah beni bu kötü kimseden korusun demiştir. Lakin Abay kötüyle iyiyi kıyaslanmaması gerektiğini vurgular. İyiyle iyi, kötüyle kötü kıyaslanmalıdır der.

Onıñ quvanışı: elde bir jamandı tavıp, ya bir adamnıñ bul özi qılmağan jamañsılığı şıqsa quvanadı. Aytadı: quday pälenseden saqtasın, o da adamnıñ dep jür göy, onıñ qasında biz sävleli kisiniñ biri emespiz be, oğan qarağanda men taza kisi emespin be dep (Kibar, 2014: 63).

Bunların kıvancı; ya halk içinde kötü birinin bulunması; ya da bir adamın, kendi yapmadığı türde kötülüğünün ortaya çıkması! “Allah falancadan korusun, o da adamım

diye geziyor ya; biz, nurlu kişilerden biri değil miyiz, onun yanında; ben, temiz bir kişi sayılmaz mıyım, onunla kıyaslandığımda?” der (Kibar, 2014: 62).

- 877 *takı biri ötgünç bolur bu isiz* *diğeriye taklit yoluyla kötü olur*
işi edgü bolsa tüzer bu ma iz *arkadaşı iyi olursa, o da iyi yola*
gider (Arat, 2008: 232-233).
- 878 *toga edgüdin tutçı edgü kelir* *doğuştan iyi olandan hep iyilik*
gelir;
ajun budnı andın asıglar alır *dünya halkı ondan yararlanır(Arat,*
2008: 232-233).
- 888 *yakın tutsa begler kör edgü kişig* *beyler iyi kişileri kendilerine yakın*
tutarlarsa
isiz barça edgü kılur ol işig *kötüler de işlerinde iyi hareket*
etmeye mecbur olur (Arat, 2008:
232-233).
- 894 *kalı edgü bolsa budun başçısı* *eğer halkın başında bulunan iyi*
olursa
kamug edgü boldu anıng işçisi *onun tüm memurları da iyi olur*
(Arat, 2008: 234-235).
- 969 *meger iki türlüğ kişi ol bilin* *bil ki, ancak iki türlü kişi konuşmaz:*
Birisi biligsiz birisi agın *biri bilgisiz, biri de dilsiz (Arat,*
2008: 246-247).
- 1411 *ay ilig katıglan özüng edgü bol* *ey hükümdar, gayret et, kendin iyi*
ol;
Begi edgü bolsa budun edgü ol *beyi iyi olursa halk da iyi olur (Arat,*
2008: 316-317).
- 2079 *kara kılkı begke kereksiz yaguk* *avam doğasının beye yakın olması*
uygun düşmez

Yaguk bolsa begke ucuzluk anuk	bu doğa yaklaşırsa, bey itibarını hemen kaybeder (Arat, 2008: 418-419).
2111 neteg tutsa begler kör öngdi törü Budun boldı andag ol öngdi körü	beyler örf ve kanunu nasıl gözetirse halk da örf ve kanuna aynı şekilde itaat eder (Arat, 2008: 422-423).
2952 yime bilgü begler tapugçı yolu Negü tek açıngu tapınsa yılın	beyler de hizmetkâr kullarına ve yıllarca hizmet edenlere nasıl ihsanda bulunmak gerektiğini bilmelidir (Arat, 2008: 542-543).
3105 erej birle erter budun künleri Sevincin keçer kör bütün tünleri	halk bütün günlerini huzur içinde gecelelerini de sevinç içinde geçiriyor (Arat, 2008: 564-565).
3209 barışgu kerek kak adaşlar bile Katılgı kerek iş adaşlar bile	akraba ve kardeşlerle barışmak eş ve dostlarla kaynaşmak gerekir (Arat, 2008: 578-579).
3330 apa oğlanı barça yalnguz umaz özüng munda yalnguz kalı iglemez	hiçbir insan tek başına yapamaz sen burada yalnızsın, hasta da olabilirsin (Arat, 2008: 596-597).
3409 telim bolsa erke adaş koldaşı Yadıldı atı ilke itti işi	birinin arkadaş ve ahababı ne kadar çok olursa onun adı o oranda memlekete yayılır, işi yoluna girer (Arat, 2008: 606-607).
3527 bayusa bolur ol budun kötkisi Çıgaylık bile ol köngül kodkısı	insan zenginleşirse aşağılık olur alçakgönüllülük ancak yoksullukla

		<i>mümkündür (Arat, 2008: 624-625).</i>
4598	<i>kişi utrukı türmek alma tigü</i>	<i>başkasının önündeki lokmalara dokunma</i>
	<i>Öz utru negü erse algu yigü</i>	<i>kendi önünde ne varsa, onu al ve ye (Arat, 2008: 786-787).</i>
5353	<i>özüng asgı kolma budun asgı kol</i>	<i>kendi yararını arama, halkın yararını düşün</i>
	<i>Budun asgı içre özüng asgı ol</i>	<i>senin yararın halkın yararının içindedir (Arat, 2008: 896-897).</i>
5949	<i>yorık tüzse budnı begi kıl k tüzzer</i>	<i>halk tavrını düzeltirse bey doğasını düzeltir; beyler doğalarını düzeltirse, temiz kalpliler de memleketi kötülüklerden temizler (Arat, 2008: 984-985).</i>
	<i>Kılık tüzse begler tüzün il süzer</i>	

Fert toplum ilişkisine baktığımızda çoğunlukla yönetici ve yönetilen şeklinde rastlanmıştır. Abay Kunanbayoğlu insan hayatı boyunca neyle uğraşması gerektiğini eleştirmiştir. Halk için mi, toplum için mi, ibadet için mi yaşanılması gerektiğini eleştirir. Yöneticiyle halk arasında ilişkiden bahsetmiştir.

Yusuf Has Hacıb'e baktığımızda ise yönetici neyse etrafındakiler de onun yaptığı, onun davrandığı gibi olur. İnsanın diğer kişilerin arasına katılması gerektiğini nasihatler. Kişi tek başına olmamalıdır. Topluma dahil olmak gerektiğini nasihatler. İnsan yalnız kalırsa hasta bile olabileceğini düşünür. Kişinin toplumla kaynaşmak olduğunu savunur.

Her ikisini de mukayese yaptığımızda fert toplum ilişkisinde ikisinin de ortak paydası yöneticilerden dert yanmasıdır. Asıl iş yöneticilere düşmüştür. Yönetici nasılsa toplum da çevresindeki insanlar da ona o şekilde davranır der. Kişinin iyiliği yine ön plana çıkmaktadır.

2.1.2. EĞİTİM İLE İLGİLİ MESELELER

Abay yedinci sözünde bazı çocukların bazı insanların sadece yeme içmeyle doğduğunu, yaşadığını söylerken bazı çocukların, insanların da bilme, öğrenme kaygısıyla doğduğunu söylemektedir. Her şeyi bilme arzusuyla yaşamak ister. Esas olan da budur. İnsanın gerçek besini öğrenme arzusudur, meraktır. İnsan büyüdükçe, olgunlaştıkça öğrenme okuma isteği de körelir. Okumak, öğrenmek istemez.

Kökirekte sävle joq, köñilde senim joq. Qür közbenen körgeñ bizdin hayvan maldan nemiz artıq? Qayta bala küñimizde jaqsı ekenbiz. Bilsek te, bilmesek te, bilsek eken degen adamnıñ balası ekenbiz. Endi osı küñde, hayvannan da jamanbız. Hayvan bilmeydi, bilemin dep talaspaydı. Biz tük bilmeymiz, biz de bilemiz dep nadandıǵımızdı bilimdilikke bermey talasqanda, öler-tirilerimizdi bilmey, küre tamırımızdı andıraytıp ketemiz (Kibar, 2014: 33).

Göğsünde nur yok, kalbinde inanç yok. Biziz, manasız gözlerle bakan; neyimiz üstün, hayvandan? Eski çocukluk günümüzde iyiydik. Bilsek de bilmesek de, “bilebilsem” diyen âdemoǵlu idik. Şimdi bu günde; hayvandan da kötüyüz işte. Hayvan bilmez; “bileyim” deyip didinmez. Biz hiçbir şey bilmeyiz; biz de “bilelim” demeyiz; cahilliǵımızı terk etmeyiz. Öldükten sonra dirileceǵımızı bilmeden didişiriz; damarlarımızı şişire şişire geziniriz (Kibar, 2014: 32).

Abay onuncu sözünde herkesin Allah’tan bir çocuk istediǵini söyler. Ama çocuklar dünyaya geldiğinde nasıl büyütüleceǵi, nasıl eğitim verileceǵi düşünülmez. Neden çocuk istediǵi sorgulanır. Kişi öldükten sonra çocukları dua etsin diye mi, eldeki mallar öldükten sonra güvenilir bir yere aktarılsın diye mi şeklinde Abay düşündürür. Önemli olan çocukların iyi yetişip, iyi eğitim almasıdır.

Hoş, quday taǵala bala berdi, onı öziñ jaqsı asıray bilesiñ be? Bilmeysiñ, burunǵı öz küñandı öziñ kötergeñimenen turmay, balañnıñ küñäsine taǵı da ortağ bolasıñ (Kibar, 2014: 39).

Hoş, diyelim ki; Allah Teala çocuk verdi, ona iyi bakabilir misin? Bilmezsın. Taşımakla kalmazsın kendi eski günahlarını; ortak olur, alırsın çocuǵunun vebalini (Kibar, 2014: 38) .

Abay on beşinci sözünde insanın merak duygusundan bahsetmiştir. Merak da akıldan gelirmiş. Merak eden kişi akıllı ve öğrenmeye açtır demektedir. Akıllı kişilerin bilinçli bir şekilde davranması gerektiǵini öğütler.

Sonda esti adam, orındı iske qızıǵıp, qurmarlanıp, izdeydi eken-daǵı, küninde aytsa qulaq, oylasa köñil süysingendey boladı eken. Oǵan bul ötken ömirdiñ ökinşi de joq boladı eken (Kibar, 2014: 47).

O zaman bile; akıllı adam, doğru işe meraklanır; heveslenip, ararmış. Her gün söylese, kulak; düşünse, gönül hayran kalırmış. O, geçip giden bu ömürden, kaygı da duymazmış (Kibar, 2014: 46).

On yedinci sözde gayret, akıl ve yürek karşılıklı konuşturulmuştur. Hepsı kendileri olmasa hiçbir şey olmayacağını savunmuştur. Kendilerini bir kişide en gerekli şey olarak görmüştür. Lakin bilim ise hepsinin olumsuz yanlarını da açığa çıkartmıştır. Kişide sadece bir tanesi olması doğru ve olumlu bir sonuca işaret etmez. Hepsinin aynı anda olduğu bilimdir demektedir. Burada savunulan insanların eğitim almış olması demektir. Bu üçüne sahip olan kişi bilgili kişidir. Başat kimsedir der.

Osı üşevñ basınǵı kos, bärin jürekke bilet,- dep uqtırıp aytuvşınıñ atı ğılım eken. Osı üşevñ bir kişide meniñ aytqanımday tabılsandar, tabanınıñ topıraǵı közge sürterlik qasietti adam sol (Kibar, 2014: 53).

Bu üçünü de; söylediğim gibi bulabilseniz bir kişide; ayaǵının tozu, yüze sürülecek adam, işte bu özellikte (Kibar, 2014: 52).

Yirmi beşinci sözde Kazak çocukların önce maddi doyuma ulaşması gerekir. Ardından manevi doyuma ulaşması gerekir. Rusça eğitimin Kazak çocukları için önemli olduğunu dile getirmektedir. Rusların ilimini, bilimini, sanatını, zenginliğini alması gerektiğini vurgular.

Orısça oqu kereki hikmet te, mal da, öner de, ğılım da- bəri orısta tur. Zararınan qaşıq boluvǵa, paydasına ortaқ boluvǵa tilin, oquvın, ğılımın bilmek kerek (Kibar, 2014: 65).

Rusça öğrenmek gerek; hikmet de, zenginlik de; sanat da, bilim de; hepsi Rus'ta. Zararından kaçmak için faydasına ortak olmak için; dilini, eğitimini, bilimini bilmek gerek (Kibar, 2014: 64).

Abay otuz birinci sözünde duyduğumuz bir şeyin nasıl unutulmaması gerektiği hakkında nasihatler vermiştir. Bunu güçlü olmakla, ibret almakla, tefekkür ederek ve düşünce hastalıklarından uzaklaşarak unutmayı engellemek istemiştir. Bu unutmayı engelleyince de ilim ve bilim ortaya çıkar.

Bul tört nãrse- külli aqıl men ğılımdı tozdıratuğın nãrseler (Kibar, 2014: 83).

Bu dört şeydir, her an; bütün akıl ile bilimi yıpratan (Kibar, 2014: 82).

Abay kırk üçüncü sözünde duyduğumuz ve gördüğümüz şeyler zihnimizde yer ederse daha bilgili, gelişmiş bir kişi oluruz. Bunun için hem gayret hem de akıl gereklidir demiş. Eğer faydayı ve zararı ayıran şey akıldır demiştir.

Payda, zalaldı ayıratuğın quvattıñ atı aqıl edi ğoy. Bir aqıl quvatı birlân munı toqtatıp bolmaydı. Hâm aqlı hâm qayrat – eki mıqtı kuvat qosılıp toqtatadı. Ol ekevi kimde bar bolsa, bağanağı eki kuvat munan salsañ onan şığatın bir jorğa atpenen teñ (Kibar, 2014: 143).

Faydalı ile zararlıyı ayıran kuvvetin adı, akıl idi. Kötülükleri durdurmak için yeterli değil, sadece akıl kuvveti. Birlikte olursa durdurur; hem akıl, hem gayret, iki sağlam kuvvet. Bu ikisi kimde var ise, yukarıda söylediğim iki kuvvet, buradan salsan oradan çıkan bir rahvan ata denk (Kibar, 2014: 142).

Abay kırk dördüncü sözünde insanın içinde öğrenme isteği olması gerektiğini vurgular. Öğrenme isteği insanın kendisine itibar kazandırmasına sebep olur.

Talaptıñ işinde adam balası köbinese basına kâdir izdep, sol talapta boladı. Birevi mal quvıp jatır (Kibar, 2014: 143).

Ademoğlu çoğunlukla kendine saygı duyulmasını ister; bu talep içinde birileri; cimrilikle haram yiyicilikle, olmak ister mal sahibi (Kibar, 2014: 142).

156 *bilig ma'nisi bil negü tir bilig* *bilginin manasını bil; bak, bilgi ne der:*

Bilig bilse ötrü yırar erde ig *bilgiyi bilen insandan hastalık uzaklaşır (Arat, 2008: 116-117).*

157 *biligsiz kişi barça iglig bolur* *bilgisiz kişi hep hastalıklı olur*
İgig emlemese kişi terk ölür *hastalık tedavi edilemezse kişi çabuk ölür (Arat, 2008: 116-117).*

200 *biligsiz biligligke bolgı yagı* *bilgisiz bilgiye daima düşman olmuştur;*

	<i>Biligsiz biligligke kıldı çogı</i>	<i>bilgisiz bilgiliyle her zaman mücadele etmiştir (Arat, 2008: 122-123).</i>
215	<i>ukuşlı biligli idi edgü neng</i> <i>Kalı bulsa işlet uçup kökke teng</i>	<i>anlayış ve bilgi çok iyi şeydir;</i> <i>eğer bulursan, onları kullan ve uçup göğe çık (Arat, 2008: 124-125).</i>
224	<i>ajun tutguka er ukuş bilse ked</i> <i>Budun basguka er bilig bilse ked</i>	<i>dünyayı elde tutmak için insanın anlayışlı olması</i> <i>ve halkı itaat altına almak için de bilgili bulunması gerekir (Arat, 2008: 126-127).</i>
971	<i>biligsiz tili tutçı berklig kerek</i> <i>Biliglig kişi tilke erklig kerek</i>	<i>bilgisizin dili daima kilitli olmalı,</i> <i>bilgili kişi de diline hakim olmalı (Arat, 2008: 246-247).</i>
975	<i>biligsiz kişi köngli kum teg turur</i> <i>Ögüz kirse tolma ap ot yem önür</i>	<i>bilgisiz kişinin gönlü kumsal gibidir;</i> <i>nehir aksa dolmaz, orada ot ve yem bitmez (Arat, 2008: 246-247).</i>
1493	<i>kiçig erken öğret ogulka bilig</i> <i>Kiçigde bilig bilse kötrür elig</i>	<i>oğula bilgiyi küçükken öğret</i> <i>küçüklüğünde bilgi öğrenirse hayatta başarılı olur (Arat, 2008: 326-327).</i>
1627	<i>munı edleyin men bu bolsun kişi</i> <i>Kişi bolmuş asgın tusulgay tuşı</i>	<i>ben de onu yetiştireyim, adam olsun;</i> <i>adam olan her zaman faydalı olur (Arat, 2008: 348-349).</i>
1846	<i>yorı yılkı bolma bilig bil ukuş</i> <i>Bilig birle sözle yorık tut tilig</i>	<i>yürü, hayvan olma, akıllı ol ve bilgi öğren;</i> <i>bilgiyle söyle, sözün güvenilir olsun (Arat, 2008: 382-383).</i>

- 2624 *tetiglik bile bolsa erke bilig* *insanda zeka ile birlikte bilgi de bulunursa*
- Tözü işke tegrür bu bilgi elig* *o bu bilgisiyle her işte başarılı olur (Arat, 2008: 496-497).*
- 2629 *bitise okısa eşitse sözüg* *yazmalı, okumalı ve başkalarının sözünden*
- Anın ötrü bilge kılur er özüg* *yararlanmalı; insan bu şekilde bilge olur (Arat, 2008: 496-497).*
- 2631 *kitablar okır hem bilir erse söz* *çok kitap okumalı, söz söylemesini bilmeli*
- Ukar erse şi'r hem koşar erse öz* *şiiirden anlamalı ve kendisi de şiir yazmalı (Arat, 2008: 496-497).*
- 2785 *negü tir eşitgil ay bilge bügü* *bilge hakim ne der, dinle*
- Biliglig sözi bolsa aş teg yigü* *bilgilerin sözü yemek gibi yenilmelidir (Arat, 2008: 518-519).*
- 3014 *bilig bil ukuş uk yorıma yava* *bilgi edin, anlayış sahibi ol*
- Ödi kelse edgü birür ol küni* *zamanı gelince, o sana iyilik getirir (Arat, 2008: 552-553).*
- 4021 *toga bilge togmaz kişi öğrenür* *kişi doğuştan bilge doğmaz, sonradan öğrenir*
- Toga sözlemez til turu sözlenür* *dil doğuştan konuşmaz, zamanla konuşmaya başlar (Arat, 2008: 700-701).*
- 4378 *bileyin tise sen okı hendese* *bunu öğrenmek istersen hendese (geometri) okumalısın*

Açılğay sakış kapğı munda basa

bundan sonra sana hesap kapısı

açılır (Arat, 2008: 754-755).

Abay eğitime oldukça önem vermiştir. Özellikle çocukların eğitilmesinin üzerinde durmuştur. Eğer çocuk eğitilir, ilime bilime yönlendirilirse Kazak halkı da gittikçe gelişir. Kazak halkının bilinçsiz bir şekilde çocuk istemesini eleştirir. Bir çocuk dünyaya getirmekteki amacın ne olduğunu sorar. Kazak halkının genel amacı geride kalan mallara çocuklarımız baksın, biz öldükten sonra bir dua okusun maksadıyla çocuk ister. Abay ise bunu sert bir üslupla eleştirir. Cahillik, ilim ve bilimin eksikliğinden kaynaklanır. Dünyayı anlamak için ilimi ve bilimi bilmek gerekir. İnsan eğitimle, akılla var oldukça yolundan şaşmaz. Cahil halk bilmeden herhangi bir şeye doğruymuşçasına sevinir, bunu destekler. Hayatın temel amaçlarından birisi eğitim ve akıldır der. Aynı zamanda insana zarar verecek düşüncelerden de uzaklaşılması gerektiğini savunur. Kaygısızlık, boş vermişlik, eğlenceye düşkünlük, kaygı içinde kaybolmuşluk, bir şeye tiryakilik. Bunlar akla ve bilime zarar veren konulardır. Bir kişide bunlar var ise kendi aklına ve bilgisine zarar getirir. Abay'ın maksadı bilime ve sanata meraklılık duygusunu ve arzularını yaymaktır. O hiçbir zaman bunları sınırlandırmamıştır.

Hacib'e baktığımızda eğitimle ilgili öncelikle akla dayandırır. Eğitimin tam manasıyla verilmesi için akla sahip olmanın ve aklı nasıl doldurulması gerektiği üzerinde durur. Bilgili insan kendisini her yerde belli eder. Bilgili ve bilgisiz arasında oldukça fark vardır. Bilgili kişi konuşurken bile dikkat eder. Bilgisiz kişinin konuşurken ağzına, diline hakim olması gerektiğini nasihatler. Kişinin çok kitap okuması, şiir okumasını nasihatler. Bunları yapan kişinin düşünce dünyası da genişler hayal dünyası da. Kişinin boş zamanı olmamalıdır. Daima bir işle uğraşmalıdır.

Her iki eseri mukayese ettiğimizde de iki şahsiyetimiz de halkının gelişmesini amaçlamıştır. Okumanın yayılmasını ve gelişime açık olmasını nasihatlemiştir. Zamanı boşa geçirmemenin gerektiğini savunur. Her insanın bilgiye aç olmasını nasihatler. Durağanlığı asla savunmaz. Sürekli olarak etkileşim halinde olunması halkın gelişmesine sebep olacaktır.

2.1.3. BÜROKRASİ İLE İLGİLİ MESELELER

Abay üçüncü sözünde siyasilerin nasıl başa geldiğini ve başta kalma sürecini anlatmaktadır. Yine de Abay siyasette de iyi ahlaktan, doğru yoldan ve alın teriyle

kazanmayı savunmuştur. Yöneticilerden geriye ilim irfan sahibi bir halk bırakması gerektiğini nasihat etmiştir. Yöneticilikte tek başlı olması gerektiğini savunmuş çok başlılığın sorun teşkil edeceğini ifade etmiştir.

Osı künde qazaq işinde “isi bilmes, kisi biler” degen maqal şıqtı. Onıñ mǎnisi: “isıñniñ tüzuliginen jetpessinñ, kisiñniñ amalşı, aylalıǵınan jetersinñ” degen söz (Kıbar, 2014: 23).

Bu günlerde bizimkiler içinde “iş bilmez, adam bilir” diye deyim çıktı. Bunun manası: “İşinin doğruluğuyla ulaşamazsın; adamının hilekarlığı ile başarırısın” demektir (Kıbar, 2014: 22).

Yirmi ikinci sözünde Abay devlet yönetiminde iyi olmak gerektiğini söyler. Kurnaz davranılmaması gerektiğini söyler. Rüşvetle, minnetle edilen idarecilik, yöneticiliğin hiçbir ehemmiyeti yoktur. Allah’ın ihsan etmiş olduğu yöneticilik yok olmuştur.

Esti kisini tavıp qurmetteyin desen, ädilet, uyat, nısapqa esti kisi elde joq. Qulıq, sumdıq, aramdıq, amalğa eldiñ bări de esti (Kıbar, 2014: 61).

“Akıllı kişiyi bulayım, ona hürmet edeyim” desen; adalet, utanma, kanaatle ömür süren, akıllı kişi yok çevrende; kurnazlık, art niyet, haksız kazanç, ince hesap deyince, akıllı olur halkın hepsi de (Kıbar, 2014: 60).

422	<i>kılumaz özüüm bu kamug il işin</i>	<i>memleketin her işini kendim yapamam</i>
	<i>Manga er kerek tir bilir iş başın</i>	<i>yanımda bu işleri yapabilecek biri gereklidir (Arat, 2008: 154-155).</i>
427	<i>basutçı kerek erke yarıcılar</i>	<i>insana yardım edecek ve destek olacak</i>
	<i>Ukuşlug biliglig büğü ilçiler</i>	<i>akıllı, bilgili ve hakim idareciler gereklidir (Arat, 2008: 154-155).</i>
429	<i>basutçı telim bolsa beg emgemez</i>	<i>yardımcı çok olursa, bey zahmet çekmez;</i>

	<i>İşi barça itlür törü artamaz</i>	<i>onun her işi yoluna girer ve düzen bozulmaz (Arat, 2008: 156-157).</i>
430	<i>basutçı kerek barça işte bilin</i> <i>Bu beglik işinge takı köp kılın</i>	<i>bil ki, her işte yardımcı gereklidir; beylik işindeyse, daha çok yardımcı edinmeye bak (Arat, 2008: 156-157).</i>
458	<i>tözü ilke tegdi ilig edgüsi</i> <i>Ajunka yadıldı bu çavı küsi</i>	<i>hükümdarın bu iyiliği bütün memlekete dağıldı; onun nam ve şöhreti dünyaya yayıldı (Arat, 2008: 160-161).</i>
529	<i>tilek bu iligke tapınsa özüm</i> <i>Yarag körse hacib ötünse sözüm</i>	<i>dileğim hükümdara hizmet etmemdir; hacib uygun görürse sözlerimin hükümdara arzedilmesini dilerim (Arat, 2008: 172-173).</i>
545	<i>kiming devleti baş kötürse örü</i> <i>Kamug edgü kılgu budunka törü</i>	<i>halkın içinde yükselip ikbale eren insan halka hep iyi kanunlar koymalıdır (Arat, 2008: 174-175).</i>
787	<i>bu oldrug ne kürsi yiri ol sanga</i> <i>Bu ma'ni ukayın ayu bir manga</i>	<i>bu oturduğum ne biçim bir tahttır; bunun manasını anlayayım, söyle bana (Arat, 2008: 216-217).</i>
856	<i>ilig aydı edgü bu kılkı yangı</i> <i>Tusulur bolur halkka asgı öngi</i>	<i>hükümdar dedi ki: iyinin niteliği faydalı olmaktır onun halka çok faydası dokunur (Arat, 2008: 228-229).</i>
1350	<i>uzun kiç yaşagıl ay ilig kutı</i>	<i>ey devletli hükümdar, çok uzun yaşa;</i>

	<i>Öküş il aşagıl bu beglik atı</i>	<i>bu saltanatla çok illere hükmet</i> (Arat, 2008: 306-307).
1610	<i>begi taplamaz işni kılsa kulı</i>	<i>kul beyinin hoşuna gitmeyen bir işi</i> <i>yapar da</i>
	<i>İlenç özke kılgu serilse kalı</i>	<i>nikbete uğrarsa, kabahati kendinde</i> <i>aramalıdır</i> (Arat, 2008: 346-347).
1630	<i>elig ursa begler kimi edlese</i>	<i>beyler kime el uzatıp yetiştirirlerse,</i> <i>sonunda</i>
	<i>Yakur baş bolur bu beginde basa</i>	<i>beye yakın olur, beyden sonra</i> <i>sırada o gelir</i> (Arat, 2008: 348-349).
1786	<i>çıgayka üledi öküş neng tavar</i>	<i>fakirlere çok eşya ve mal dağıttı;</i>
	<i>Köngül tüzdi rabka kamugdın singar</i>	<i>her hususta Tanrı'ya gönü bağladı</i> (Arat, 2008: 372-373).
1950	<i>atas beg erse ogul togdı beg</i>	<i>babası beyse, oğul da bey doğar;</i>
	<i>Ogul togsa beg hem ataları teg</i>	<i>o da babaları gibi bey olur</i> (Arat, 2008; 400-401)
2016	<i>kayu beg sak erse ilin bekledi</i>	<i>hangi bey ihtiyatlıysa, o memleketini</i> <i>korur</i>
	<i>Yagı boynı yençti öze örkledi</i>	<i>düşmana boyun eğdirir, onu sımsıkı</i> <i>bağlar</i> (Arat, 2008; 408-409)
2038	<i>sözü çın kerek beg ne kıkı bütün</i>	<i>beyin sözü doğru olmalı, tavır ve</i> <i>hareketi</i> <i>itimat aşılmalı</i>
	<i>Inansa angar halk tirilse kutun</i>	<i>ki, halk ona inansın ve huzur içinde</i> <i>yaşasın</i> (Arat, 2008; 412-413).

2238	<i>tükel kimde bolsa bu erdem bilig</i>	<i>bu erdem ve bilgiler kimde tam olarak bulunursa</i>
	<i>Vezirlik angar birse bolgay ilig</i>	<i>hükümdar vezirliği ona verebilir (Arat, 2008; 440-441)</i>
2436	<i>ulu hacib artuk bütün çın kerek</i>	<i>ulu hacib çok emniyetli, dürüst ve bu doğrulukla</i>
	<i>Bu çınlık bile ked bütün din kerek</i>	<i>birlikte iyi ve dini bütün biri olmalı (Arat, 2008; 468-469)</i>
2608	<i>bagırsak tapugçı beg asgın tiler</i>	<i>candan bağlı olan hizmetkar beyin faydasını ister</i>
	<i>Beg asgın tilegli begin çın sever</i>	<i>beyin faydasını isteyen kişi beyini gerçekten sever (Arat, 2008; 494-495)</i>
2711	<i>kılıç birle tutlur kalı tutsa il</i>	<i>eğer memleket tutulursa kılıç ile tutulur</i>
	<i>Kalem birle basılır kalı bassa il</i>	<i>eğer memlekete hükmetmek gerekirse kalem ile edilir (Arat, 2008; 508-509)</i>
2737	<i>bitigçi bu yanglıg kerek ay ilig</i>	<i>ey hükümdar, katip böyle olmalıdır</i>
	<i>Inansa angar birse bolgay elig</i>	<i>böyle inanılır ve güvenilir olmalıdır (Arat, 2008; 512-513).</i>
2738	<i>bu yanglıg kişike inansa bolur</i>	<i>böyle bir kişiye inanmak mümkündür</i>
	<i>Kişilik tilese anıngdın kelür</i>	<i>insanlık istersen, onda bulursun (Arat, 2008; 512-213).</i>
3103	<i>ilig devletinde itildi ajun</i>	<i>hükümdarın devleti sayesinde dünya düzeldi</i>

	<i>Sakınç kışga boldı sevinçler uzun</i>	<i>kederler kısa ve sevinçler uzun oldu</i> (Arat, 2008; 564-565).
4080	<i>kuluğ ked sınağ kılınçı yangı</i>	<i>kulu önce, tavrı ve hareketi</i> <i>bakımından iyice sınımalı</i> <i>sonra anlayışı nispetinde ona paye</i> <i>vermeli (Arat, 2008; 708-709).</i>
	<i>ukuşı tenginçe tegürgü öngi</i>	
5083	<i>budunda talu ol bu begler özi</i>	<i>halk içinde seçkin olan bu beylerin</i> <i>hareketleri</i> <i>ve sözleri de kendileri gibi seçkin</i> <i>olmalıdır (Arat, 2008; 858-859).</i>
	<i>Özi teg talu tutgu kılkı sözi</i>	
5332	<i>bu üç işte bolsa kişisi köni</i>	<i>bu üç işe bakan kişiler doğru olsa</i> <i>halk huzura kavuşur, günü aydın</i> <i>olur (Arat, 2008; 894-895).</i>
	<i>Budun inçke tegdi yarudı</i>	
5336	<i>bu begke vezir ol tutup yitgüçi</i>	<i>bir beye yol gösteren vezirdir</i> <i>halka, muhafızlara ve hizmetkarlara</i> <i>düzen veren odur (Arat, 2008; 894-895).</i>
	<i>İli kapğı atı bu ol itgüçi</i>	
5947	<i>bu begler bayattın musallat turur</i>	<i>bu beyler hakimiyetlerini Tanrıdan</i> <i>alır</i> <i>halk iyi olursa bey de iyi olur (Arat, 2008; 984-985).</i>
	<i>Budun edgü bolsa beg edgü</i>	
6110	<i>kara tapsa begler bedüyür kopar</i>	<i>halk vazifesini yaparsa beyler</i> <i>büyür, yükselir</i> <i>üzengi varsa, kişi yuları kuvvetli</i> <i>tutar (Arat, 2008; 1010-1011).</i>
	<i>Üzengü bar erse çigen berk kapar</i>	

Abay yöneyicilikte kurnazlık yapılmaması gerektiğini savunur. Yine yöneticiğe gelindiğinde doğru yoldan ve iyi huydan vazgeçilmemesi gerektiğine değinir. İyi bir yönetici, iyi bir bürokrasi ancak iyilikte olur, doğru yoldan vazgeçmeden olacağını nasihatler.

Hacib'e baktığımızda ise idarecilikte aklın ön planda olması gerektiğini savunur. Bir beye yardımcı olan kişiler bey kadar akıllı, zeki olmalıdır. Bey kime yardım ederse, kime el uzatırsa o kişiler beye her zaman yardımcı olur. Her zaman arkasında olur. Bey yanındaki tüm yöneticilerine inanmak ve güvenmek ister. Beyin gözü arkada kalsın istemez. İşten anlayan kimseler olsun ister ve bunları nasihatler.

Her iki esere baktığımızda da yöneticilikte iyi huya sahip olması gerektiğini nasihatler. Eğer bey iyiye karşısındaki insanlar da, yöneticiler ve yönetilenler de iyi olur der. Bu hususta bürokraside dikkat edilmesi gereken unsurlar iyi huy, iyi ahlak ve çok çalışmaktan geçer.

2.1.4. AHLAKİ MESELELER

Abay dördüncü sözünde alaycı olmanın insana fayda değil zarar getirdiğini söylemektedir. Kimse alaycı kişiyle konuşmak istemez, muhatap olmak istemez. Akılselim insanlar alaycı kişilerden kaçır. Bu alaycılık ahirette de karşılığını bulur. İyi huy her zaman iyidir. Her kişi iyi olursa, dengeli davranırsa dünyada da ahirette de olumlu karşılığını bulur demektir.

Onday külkige ünemi öziñ de salınbassıñ, ärbir jaqsı adamnıñ jaqsılıq tapqanına raqattanıp küleş, onıñ jaqsılıqtı jaqsılığınan tapqandığın ğibrat körip kül. Ärbir ğibrat almaqtıñ özi de mastıqqa jibermey, vaqtımen toqtatadı (törtinşi söz)(Kibar, 2014: 27)

Herhangi bir iyi adam iyilik bulunca, keyiflenip gülümseyeceksen; bu iyiliği, iyiliğiyle bulduğunu görünce, ibret al gülümserken. Her ibret alış, sarhoşluğu götürmez, zamanında durdurur alaycılığı; böylece alaycılığa kendin de bulaşmazsın devamlı (Kibar, 2014: 26).

Abay on birinci sözünde kısa yolda para kazanmayı hedefleyenleri eleştirir. Malı olan malını arttırmayı ister. Hırsızlık yapan daha da çok hırsızlık yapmaya yeltenir. Halkın en büyük sorunlarından biri hırsızlık diğeri ise fitneciliktir. Para kazanmanın helal yolu alın teri ile kazanandır der. Alın teri olmadan kazanılan her mal helal değil, insana uygun ahlaki davranışlar değildir der.

Osı bir ury, buzaqtı joğalsa, jurtqa oy da tüser edi. Şarva da qılar edi. Bay barın bağıp, kedey joğın izdep, el sekildenip talapqa, tilevge kiriser edi (Kibar, 2014: 43).

Böyle hırsızlar, fitneciler olmasa; akıl da gelirdi, yurda, iş de yapılardı. Zengin varına bakar; yoksul yokunu arar; halk ihtiyacına döner, dileğine girişirdi (Kibar, 2014: 42).

Abay on dördüncü sözünde iyi niyetli olmanın öneminden bahsetmiştir. Gayret, cesaret ve kararlı davranmak gerektiğini söylemiştir. İyi insan olma özelliğini anlatmaktadır. Arzuların, isteklerin peşinden gidildiğini ve bunların kötülükle de sonuçlanabileceğinden bahsetmektedir.

Qazaq ta adam balası ğoy, köbi aqılsızdığan azbaydı, aqıldınıñ sözün uğıp alarlıq jürekte jiger, qayrat, baylavlılıqtıñ joqtığan azadı. Bilместigimnen qıldım degenniñ köbine nanbaymın. Bilimdi bilse de, arsız qayratsızdığan eskermey, ustamay ketedi. Jamanşılıqqa bir iligip ketken soñ, boyun jiip alıp keterlik qayrat qazaqta kem boladı (Kibar, 2014: 47).

Bunlar da insan evladı yahu! Çoğu, akılsızlığından değil; akıllının sözünü kavrayıveren yürekte; cesaret, gayret, sadakat olmamasından delirir. “bilmeden yaptım” diyenlerin çoğuna inanmıyorum. Bilgiyi bilse de, arsız gayretsizliğinden kurtulmadan, kötü alışkanlıklarını terk etmeden, arzularının peşinden gider. Bir ilişikten sonra kötülüğe; kendini toparlayıp düze çıkaracak gayret, az bulunur bizimkilerde (Kibar, 2014: 46).

Otuz altıncı sözünde Abay utanma duygusundan bahsetmiştir. Eğer kişide utanma yoksa imanı da yoktur demiştir. Utanan kişi kendisini belli eder. Yemeden içmeden kesilir, yüzü kızarır.

Osı künde meniñ körgeñ kişilerim uyalmaq tügil, qızarmaydı da. “Ol isten men uyattı boldım dedim ğoy, endi neñ bar?” –deydi. Ya bolmasa, “jä, jä, oğan men-aq uyattı bolayın, sen öziñ de süytpep de ediñ” deydi (Kibar, 2014: 95).

Bu günlerde benim gördüğüm kişiler; utanmak bir yana, kızarmayı da bilmezler. “O işte ben hatalıydım dedim ya, daha ne var?” derler. Ya da olmazsa “evet, evet bunu ayıplısı ben olayım, sen kendin de öyle yapmaz mıydın (?)” diye üstelerler (Kibar, 2014: 94).

- 453 *bu beglik ulugluk idi edgü neng* *ey yüzü sevinçle parlayan bahtiyar*
Yorıkı köni erse ay kızgu eng *kişi,*
insan dürüst hareket ederse bu
beylik ve ululuk çok iyi şeydir (Arat,
2008; 158-159).
- 703 *mini bulguçı kılkı akçak kerek* *beni bulan kişi mütevazi doğalı*
Köngül kodkı tiln sözde yumşak kerek *alçakgönüllü ve tatlı dilli olmalı*
(Arat, 2008; 202-203).
- 706 *özinde ulugka tapug kılsa öz* *kendinden büyüğe saygı göstermeli*
Özinde kiçigke süçig tutsa söz *kendinden küçüğe rifk ve şefkatle*
davranmalı (Arat, 2008; 202-203).
- 707 *kişig satgamasa küvezlik bile* *kibir ve gurur ile başkalarını*
Basıtmasa özde kiçigke küle *incitmemeli,*
kendini küçüklerin eğlence ve
zorlamasına bırakmamalı (Arat,
2008; 202-203).
- 800 *munu men me körgil könilik törü* *işte bak, ben de doğruluk ve*
Törü kılkları bu baka tur körü *kanunum;*
kanunun nitelikleri bunlardır, dikkat
et (Arat, 2008; 218-219).
- 819 *bu beglik ulı kör könilik turur* *bu beyliğin temeli doğruluktur;*
Köni bolsa begler tiriglik bolur *beyler doğru olursa dünya huzura*
kavuşur (Arat, 2008; 222-223).
- 820 *mungar mengzetü sözler öglüg kişi* *akıllı kişi, buna benzer bir söz*
Kim öglüg sözün tutsa itlür işi *söylemiştir;*
kim akıllının sözünü tutarsa işi
yoluna girer (Arat, 2008; 222-223).

- 862 *iliig aydı körgil köni er özi*
Tili köngli birle biriker sözi
hükümdar dedi ki: bak, kimin
düşündüğü
ve söylediği bir olursa, işte doğru
insan odur (Arat, 2008; 228-229).
- 863 *taşı teg içi ol içi teg taşı*
Bu yanglıg bolur ol köni çin kişi
onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir;
doğru dürüst kişi böyle olur (Arat,
2008; 228-229).
- 864 *köngülin çıkarsa ayada urup*
Yorisa uyadmasa yalnguk körüp
kişi gönlünü çıkarıp avcunu
koyarak, başkalarının
önünde mahcup olmadan
dolaşabilmeli (Arat, 2008; 230-
231).
- 1028 *kişide uçuzı kişi yangşaki*
Kişide ağırı kişi ol akı
kişinin itibarsız geveze olanıdır;
kişinin itibarlısı cömert olanıdır
(Arat, 2008; 256-257).
- 1228 *ogul kızka öğretgü erdem bilig*
Bu erdem bile bolsu kılkı silig
oğula kıza bilgi ve erdem öğretmeli
ki, onlar iyi ve güzel yetişsinler
(Arat, 2008; 288-289).
- 1254 *kiming kılkı edgü kılınçı ongay*
Tilek buldı barça yaruttı kün ay
kimin tavırları iyi ve hareketleri uslu
olursa
o bütün dileklerine kavuşur, güneşi
ve ayı parlak olur (Arat, 2008; 292-
293).
- 1334 *bor içme fesadka katılma yıra*
Zina kılma fasik atanma kara
hayatı boşa geçirme, iyilik yap
geçip gidenlerden ibret al (Arat,
2008; 304-305).
- 1416 *örüg bol amul bol tüzün bol silig*
sakin, halim selim ve yumuşak huylu

	<i>Kamug edgölükke tegürgil elig</i>	<i>ol</i> <i>ve böylelikle bütün iyiliklere elini</i> <i>Uzat (Arat, 2008; 316-317).</i>
1433	<i>haramka katılma yime kılma küç</i> <i>Kişi kanı tökme hasım kılma öç</i>	<i>harama karışma, zulüm etme,</i> <i>insan kanı dökme, düşmanlık</i> <i>besleyip kin gütmeye (Arat, 2008; 318-319).</i>
1505	<i>yava bolma boşlag yügürme özün</i>	<i>aylak olma, başıboş dolaşma, kendi</i> <i>kendine koşma;</i>
	<i>Köni bol silig bol kılınçın sözün</i>	<i>işinde, sözünde dürüst ve mülayim</i> <i>ol (Arat, 2008; 328-329).</i>
1636	<i>kişilik tidüküm bolur edgölük</i> <i>Bu edgü bolur ol yigü kedgölük</i>	<i>insaniyet dediğim iyiliktir;</i> <i>bu iyilik, başkalarını yedirip</i> <i>giydirmektir (Arat, 2008; 350-351).</i>
2008	<i>kamug tengsiz iştin yığıglı uvut</i>	<i>bütün uygunsuz işlere engel olan</i> <i>hayadır</i> <i>bütün iyi işlere ulaştıran da hayadır</i> <i>(Arat, 2008; 408-409).</i>
	<i>Kamug edgü işke ulaglı uvut</i>	
2229	<i>kerek köngli kodkı ma yumşak tili</i>	<i>vezirin gönlü açık ve dili yumuşak</i> <i>olmalı</i> <i>böylelikle kişi kendini başkalarına</i> <i>sevdirebilir (Arat, 2008; 438-439).</i>
	<i>Bu ol kör kişiye sevitür yolu</i>	
2475	<i>köngül kodkı bolsa kamugka kiçig</i>	<i>herkese karşı küçük ve alçakgönüllü</i> <i>davranmalı</i> <i>dili yumuşak ve şekerden daha tatlı</i> <i>olmalı (Arat, 2008; 474-475).</i>
	<i>Tili bolsa yumşak şekerde süçiğ</i>	

2622	<i>uvut bolmasa er otun il bolur</i>	<i>haya olmazsa, insan küstah ve adi olur</i>
	<i>Uvut birle yalnguk bütünlük kılur</i>	<i>haya sahibi kişi dürüst hareket eder (Arat, 2008; 496-497).</i>
2752	<i>halal hem haram adrar erse açā</i>	<i>helal ve haram iyice ayırt etmeli</i>
	<i>Yaraglıg yaragsızni bilse seçe</i>	<i>yarayanı ve yaramayanı iyice seçilebilmeli (Arat, 2008; 514-515).</i>
3246	<i>bağırsak kerek er ne bağıri süçip</i>	<i>insan merhametli olmalı ve kötülere acıyıp</i>
	<i>Törü birse edgü isizke açıp</i>	<i>onlara iyi yolu şefkatle göstermeli (Arat, 2008; 584-585).</i>
3924	<i>halal dünya bulsa kişi edgüsi</i>	<i>helal dünya malına sahip olan kişi</i>
	<i>Bulur iki ajun yigü kedgüsi</i>	<i>her iki dünyaya erişir; onun yiyeceği ve giyeceği eksik olmaz (Arat, 2008; 684-685).</i>
4144	<i>özüng bolsa hacib orunç almagu</i>	<i>eğer hacib olursan rüşvet almamalısın</i>
	<i>Çıgay tul yetimler sözün tınglagu</i>	<i>yoksul, dul ve yetimlerin sözünü dinlemelisin (Arat, 2008; 718-719).</i>
5348	<i>sakınuk bolayın tise ay külüg</i>	<i>takva sahibi olmak istersen, ey şöhretli</i>
	<i>Halal yi halaldin kötürgil ülüg</i>	<i>helal ye, nasibini helalden al (Arat,2008; 896-897).</i>
6261	<i>negü tir eşitgil ay kılkı amul</i>	<i>doğası sakın olan ve Tanrı kullarına karşı</i>
	<i>Bayat kullarınga bağırsak köngül</i>	<i>merhametle hareket eden ne der,</i>

dinle (Arat, 2008; 1032-1033).

Abay Kunanbayoğlu Kara Sözler’inde insanın iyi niyetli olması gerektiğini savunur. İnsanın niyeti iyiyse eğer karşısına da her zaman hayatı boyunca iyiler çıkar. İşleri de iyi olur. İyi ahlaka sahip insanın utanma duygusu olacağını söyler. Hatalı bir iş yaptığında özür dilemeli veya utanmalıdır. Üste çıkmamalıdır. Aynı zamanda kısa yoldan para kazanmak, hırsızlık yapmak ahlaklı kişinin yapacağı bir iş değildir. Ahlaklı kimse alın teriyle çalışır, kolay yoldan para kazanmak istemez.

Yusuf Has Hacib’e baktığımızda ise iyilik etmenin faydasından söz etmektedir. Yumuşak huylu olmak, tatlı dilli olmak insanı iyi ahlaka sevk eder. Dürüst davranmak bey karşısında da insanı yükseltir. Yusuf Has Hacib harama el uzatılmaması gerektiğini nasihatler. Helal ile haramı iyice ayırt etmek gerektiğini söyler.

Abay Kunanbayoğlu ve Yusuf Has Hacib’e baktığımızda ikisi de eserlerinde eserinde de insanın iyiliğe doğru yol alması gerektiğini öğütler. İyi insan iyi ahlaka sahip olmalıdır. Aynı zamanda harama ikisi de el uzatılmaması gerektiğini öğütler. Farklı dönemlerde yazılan bu eserlerde ikisinin ortak paydalarından birisi de iyi ahlak ve harama el uzatmamaktır. İyi ahlaka sahip olan bir insan zaten harama zor durumda kalsa bile el uzatamaz.

2.1.5. EKONOMİK MESELELER

Abay beşinci sözünde elde edilen malların helal yollardan kazanılmadığını söylemektedir. Kazanılan malların helal yollardan olması gerektiğini söylemektedir. Bu sözlerden, nasihatlerden de anlaşılacağı üzere Kazak halkını eleştirir. Bilim, ilim için Kazak halkı endişelenmez, dertlenmez; mal için para için dertlenir demektedir. Burada ilime ve bilime de yönlendirmeler yapmaktadır. Ama mal için yapılan hırsızlık, hilekarlık, dilencilik gibi kısa yoldan mal edinme çabası içindedir halk. Abay bunu tasvip etmez. İlim, bilim ve alın teri ışığında kazanç elde edilmelidir demiştir.

Qazaq tınıştıq üşin, ğılım üşin, bilim üşin, ädilet üşin qam jemeydi eken, biraq mal üşin qam jeydi eken (Kibar, 2014: 29).

Bizimkiler sükûnet için, bilim için, bilgi için, adalet için gamlanmaz; bilakis mal için gamlanır (Kibar, 2014: 28).

Abay altıncı sözündə Kazak halkını birliklik deyince akıllarına sadece parada, malda birlik olduğunu düşünür. Halbuki birliklik akılda sağlanır. İşte de birlik sağlamalı. Alın teri ilə para kazanılmalı. İstekləri Allah'tan istemeliyiz.

“İris aldı- tirlik” deydi, ol qay tirlik? Ol osı jan kevdeden şıqpağandıq pa? Joq onday tirlik itte de bar. Onday tirlikti qımbat körüp, buldağan adam ölimdi jav körüp, ahiretke duşpan boladı. Janın qorğalatıp, javdan qaşıp, qorqaq atanıp, enbek qıluvdan, qızmet qıluvdan qaşıp, erinşek atanıp, düniede älgi ayılğan ırısqa duşpan boladı (Kibar, 2014: 31).

“Servet kaynağı, dirlik.” Der. Bu hangi dirlik? Bu, olması mı, canının tende? Yok, böyle dirlik, var itte de. Böyle dirliği değerli görüp, ağırdan alan insan; ölümü hasım görür, olur ahrette düşman. Korkaklaşır canını koruyan, hasımdan kaçan; üşengeç olur çalışmaktan, hizmet etmekten kaçınan; biraz önce söylenen servete, dünyada olur düşman (Kibar, 2014: 30).

Abay otuz üçüncü sözünde para kazanmak için el sanatı öğrenmesi gerektiğini ve bu öğrendiği sanatı da geliştirmesi, ilerletmesi gerektiğini nasihat etmiştir. İnsan her zaman övüneceği şey tam olmalıdır. Yarım kalmamalı, pürüzsüz olmalıdır.

Eger de mal kerek bolsa, qolöner üyrenbek kerek. Mal jıtaydı, öner jutamaydı. Aldav qospay adal enbegin satqan qolönerli –qazaqtıñ ävliesi sol. Biraq Quday tağala qolına az-maz öner bergen qazaqtıñ keselderi boladı (Kibar, 2014: 87).

Meğerki mal gerek, sanatı öğrenmek gerek. Mal telef olur; hüner, telef olmaz, korunur. Hile katmadan, helal emeğini satan sanatkardı, evliyası bizimkilerin. Fakat bazı hastalıkları vardır, Allah Teala'nın eline az buz hüner şimdikilerin (Kibar, 2014: 86).

Abay kırk ikinci sözünde Kazak toplumunun boşta kalması herhangi bir işle uğraşmaması onu kötülüğe sürükler. Eğer bir iş ile uğraşsaydılar boş vakitleri kalmazdı. Doğru yoldan ayrılmazdı. Helal yoldan, alın teri ile parasını kazanırdı. Ama halka fitnecilik, fesatçılık daha cazip gelmektedir. Bu gibi kötü işlere, davranışlara yönelmek Kazaklar için daha basit olmuştur.

Sol üşin osı qazaqtıñ iske jaraymın değeni öziniñ azdı-köptisin birevge qosa salıp, “köre jür, közdey jür” dep basın boşatıp alıp, söz aındıp, tamaq aındıp, el kezüvge salınadı (Kibar, 2014: 135).

Onun için, bizimkilerin “işe yarayayım” demesi; kendisinin azını-çoğunu birine teslim etmesi; “gözle hel, gör hele” diyerek başındaki iş-uğraştan kurtulması; söz izleyip, yemek gözleyerek, köy köy gezmesi (Kibar, 2014: 134).

- 189 *kümüş işke tutsa tüker alkınur* *gümüşi bir işe harcarsan tükenir*
Sözüm işke tutsa kümüş kazganur *sözümü işe harcarsan gümüş*
kazanılır (Arat, 2008; 120-121).
- 901 *işsizlik ucuz ol anı kıldaçı* *kötülük değersiz bir şey olduğu için*
onu yapan da
Yavuz iş ucuz ol isiz boldaçı *değersizdir; fena iş değersizdir ve*
daima kötü olacaktır (Arat, 2008;
234-235).
- 902 *kayu neng ucuz bolsa yirde yatur* *hangi şey değersizse ona kimse*
bakmaz bile; ipekli ve ağır
agı çuz ağır boldı törde yatur *Çin kumaşları, değerli olduğu için*
başköşede yer alır (Arat, 2008; 234-
234).
- 948 *tapınma tapınsa akı tapgı kıl* *hizmet etme, edersen de layık olana*
hizmet et;
Akı evi altun kümüş kapgı bil *bil ki, cömertin evi altın, kapısı*
gümüştür (Arat, 2008; 242-243).
- 950 *özinge esirker saran öz nengin* *cimri kendi malını kendisinden*
esirger;
Kişike kaçan birge aygıl tengin *nasıl olur da başkasının hakkını*
verir, söyle (Arat, 2008; 242-243).
- 1150 *çıgayka üledi kör altun kümüş* *yoksullara altın gümüş dağıttı*
Kadaşlarka kıldı kumarı öküş *akrabalarına çok öğüt ve nasihat*
verdi (Arat, 2008; 276-277).

- 1189 *eger hile çare yok erse adın* *eğer başka bir tedbir ve çare yoksa,*
Kamug neng hazine ülegil barın *bütün malını ve hazineni, hepsini*
dağıt (Arat, 2008; 282-283).
- 1305 *kılınç edgü tut nengke kadgurmagıl* *iyi hareket et, mal için kaygılanma;*
Kılınç edgü bolsa kelir neng tigel *iyi hareket edersen mal*
kendiliğinden gelir (Arat, 2008;
300-301).
- 1325 *kirişke körü sen çıkış kıl nenging* *giderini gelirine göre ayarla;*
Sözüng sözlemegil meğer öz tenging *ancak sana yakışacak sözleri söyle*
(Arat, 2008; 302-303).
- 2055 *kılıç baldu ok ya kavi küç yürek* *kılıç, balta, ok, yay, güç ve yürek*
varken
Bar eken ked er nengke korkmaz kerek *yiğit adam mal için endişe etmemeli*
(Arat, 2008; 414-415).
- 2057 *bu il tutguka köp er at sü kerek* *memleket tutmak için çok asker ve*
ordu gerekir
Er at kayda bolsa anuk kenç alur *askeri beslemek için de çok mal ve*
servet gerekir (Arat, 2008; 414-
415).
- 2278 *ogul kız kişim tip nengin irkmese* *çoluk çocuk ve karım diye mal*
toplamamalı
Ya yir suv bağım tip kümüş tirmese *mülk ve bağ bahçe edineceğim diye*
gümüş yığmamalı (Arat, 2008; 446-
447).
- 2398 *kim iş kılsa terkin angar birgü neng* *kim bir yararlık gösterirse ona*
derhal ödülünü
Uş ol neng bile er kızıl kılsa eng *vermeli ve bunula onun yüzünü*

- 2405 *isig söz küler yüz bile birgü neng*
Bu üç neng kişike bolur edgü yang
2408 *küler yüz isig söz üle neng tavar*
Boş azad kişiler bu üçke avar
2409 *sen altun kümüş birle alma kulug*
Bu üç neng yulug kıl kamugrı yavar
2532 *tuzı etmeki king akı bolsa ked*
Kümüş birse altun er at tirse ked
2542 *alu birse açığ kör altun kümüş*
Kayuka at alsa kayuka yumuş
2743 *yanut birdi ögdülmiş ilig kutı*
Sevüg neng altun kümüş can otı
- güldürmeli (Arat, 2008; 462-463).*
tatlı söz ve güler yüz ile onlara mal
vermelidir
bu üç şey insan için iyi bir anane
olur (Arat, 2008; 464-465).
onlara güleryüz göster tatlı söz
söyle mal ve mülk dağıt
serbest ve hür insanlar bu üç şeyin
etrafında toplanır (Arat, 2008; 464-
465).
sen kulu altın ve gümüş ile alma
bu üç şeyi feda et, o herkesi sana
getirir (Arat, 2008; 464-465).
tuzu ekmeği bol ve kendisi çok
cömert olmalı
gümüş ve altını vererek etrafına çok
insan toplamalı (Arat, 2008; 482-
483).
onlara hükümdarlardan altın ve
gümüş ihsanlar koparmalı
bazılarına unvan, bazılarına görev
verilmesine aracılık etmeli (Arat,
2008; 484-485).
ögdülmiş yanıt verdi, dedi ki: ey
devletli hükümdar,
altın ve gümüş sevinilecek şeydir ve

		<i>cana ilaştır (Arat, 2008; 514-515).</i>
2746	<i>sevüg neng bu can canda yigrek sevüg</i>	<i>bu can sevilecek bir şeydir ve ondan daha çok sevilecek şey</i>
	<i>kümüş altun ol canda kedrek sevüg</i>	<i>altın ve gümüşdür; o candan çok daha kıymetlidir (Arat, 2008; 514-515).</i>
2799	<i>kerek elgi berk sak kereksiz akı</i>	<i>hazine ve servetin israf edilmemesi için hazinedar</i>
	<i>Saçılmasa ötrü agı kaznakı</i>	<i>eli sıkı ve ihtiyatlı olmalı cömertlik gereksiz (Arat, 2008; 520-521).</i>
2801	<i>satıgçı kerek bilse türlüg satıg</i>	<i>o tüccar olmalı ve her türlü ticaretten anlamalı</i>
	<i>Satıg bilmese er kılumaz asıg</i>	<i>insan ticaretten anlamazsa kar edemez (Arat, 2008; 520-521).</i>
2998	<i>begi neng birür kulka edgü sözün</i>	<i>bey kula mal verir ve iyi sözle onu teşvik eder</i>
	<i>Tapugçı et öz birle tapnur özüñ</i>	<i>hizmetkar ise kendi vücuduyla ona hizmet eder (Arat, 2008; 550-551).</i>
3044	<i>sav altun yazar ol tügülmüş kişig</i>	<i>çatılan yüzleri som altın güldürür</i>
	<i>Sav altun iter ol buzulmuş işig</i>	<i>bozulmuş işleri som altın yoluna koyar (Arat, 2008; 556-557).</i>
4538	<i>kirişke yaraşı çıkış kıl yakın</i>	<i>gelirine göre giderlerini ayarla;</i>
	<i>çıkış bolsa terkin kirişke bakın</i>	<i>giderlerine göre de derhal gelirini düzenle (Arat, 2008; 778-779).</i>
5756	<i>çıgay bay bolup ol bayusa kalı</i>	<i>eğer yoksul biri servetle kavuşur ve zenginleşirse</i>

doğruluk yolundan çabucak ayrılır
(Arat, 2008; 956-957).

Hacib ise altın ve gümüşten bahseder. Altın ve gümüş herkes için oldukça değerlidir. Bir bey halkı için bunları temin ederse halkı ona itaat eder. Halkın gözünü hırs bürür ve daha fazla çalışmak ister. Halk zenginleşirse devlet de zenginleşir. Bunlar olursa beyi de yükseltir. İnsanları teşvik eder.

2.1.6. DİNLE İLGİLİ MESELELER

Küzetşisiz, eskeruvsiz iman turmaydı, ıqılasımen özin-özi aıdıp, şın dini şınşıldap janı aşıp turmasa, salğırttıı imanı bar dep bolmaydı (Kibar, 2014: 43).

Bekçisiz, disiplinsiz iman durmaz; samimiyetle kendi kendine ant edip, içtenlikle inancını düzeltip, vicdanıyla korumasa; “aymazın imanı var” demek olmaz (Kibar, 2014: 42).

On üçüncü sözünde iyi iman etmenin gerekliliğinden bahsetmektedir. İmanın şartlarını yerine getirmek olduğunu açıkça söylemektedir. İman ederken imanına kötülük getirmemek, laf söz getirmemek gerektiğini söylemektedir. İnsanın iyi huylu olması imanına da bağlıdır der.

İman degen – Alla tabaraka vatağalanıñşäriksiz, ğayıpsız birliğıne, barlığına va hār nege bizge payğambarımız salla Allahu halayhi va sallam arqlı jibergen jarlığına, bildirgenine moyın sunıp, inanmaq (Kibar, 2014: 45).

İman; Allah Tebareke ve Teala’nın eşsizliğine, tekliğine ve Peygamberimiz (Sallallahu ve aleyhi ve sellem) aracılığıyla bize gönderdiği buyruğuna, bildirdiğine tamamen boyup eğip, inanmak demektir (Kibar, 2014: 44).

On altıncı sözde demek istediği şey ibadetlerini yerine getirirken ibadeti yapmak için yapar. Yanlış yaptıklarını görmek istemez. Her şeyi olduğu gibi yedirmeye çalışır. Bir ticaret insanı gibi borcunu ödeyemediği zaman elinde olmadığını ve bunun karşısında para mı basacağım der. Bu ticari düşünce de ibadetine yansımaktadır. Abay bunun böyle olmaması gerektiğini ve dilini, ibadetini düzeltmesi gerektiğini söyler.

Tilin jattıqtırıp, dinin tazartıp, oylanıp, üyrenip älek bolmaydı (Kibar, 2014: 49).

Dilini araştırıp, ibadetini düzeltmez; öğrenip anlamak için didinmez (Kibar, 2014: 48).

Abay yirmi yedinci sözünde Aristo ve Sokrat’ın konuşmasını örnek göstermiştir. Söz edilen insanlığın yaratılışıdır. Aristo’nun farklı bir görüşü vardır. Sokrat’la birlikte bunu konuşmuşlardır. Nihayete baktığımızdan insanların hayvanlardan daha üstündür. İnsanların düşünme, idrak yeteneği vardır. Bu yüzden Allah’a kulluk edilmelidir sonucuna ulaşılmıştır.

Ol дәlel bolsa, adam balasın artıq körip, qamın ävelden allanıñ özi oylap jasağına da дәlel emes pe? Endi adam balasınıñ quşılıq qılmaqq qarızdar ekeni mağlum bolmay ma?- depti (Kibar, 2014: 75).

Bu muhteşem aklı, ihtişamıyla yarattığı vücuduna yerleştirdiği; bu kadar yetenek sahibi kıldığı; hikmet ile başka hayvanlara sultan ettiği insanoğlu yok mu? Şimdi, insanoğlunun kulluk etme gereği, anlaşılmıyor mu? Demiş (Kibar, 2014: 74).

Abay yirmi sekizinci sözünde her şeyi veren Allah'tır. Malı mülkü her şeyi yaratan Allah'tır. Hastalığı, sağlığı, iyiyi, kötüyü, zenginliği, fakirliği... Bu iyileri yaratan Allah'tır. Bu şekilde iman etmemiz gerekir. Kötülük gibi, fakirlik gibi, hastalık gibi olumsuz durumlar Allah yarattı demeden iman etmeliyiz. Bunu bu şekilde anlamalıyız diye öğütlemiştir.

Joq, sen jaqsılıq, jamandıqtı jaratqan- Quday, läkin qıldırğan Quday emes, avuruvdı jaratqan Quday, avırtqan Quday emes, baylıqtı, kedeylikti jaratqan quday, bay qılğan, kedey qılğan Quday emes dep, nanıp, uqsan bolar, äytpese – joq (Kibar, 2014: 77).

Yok, sen; “iyilikle kötülüğü yaratan Tanrı, lakin iyiliği ve kötülüğü yaptıran Tanrı değil; hastalığı yaratan Tanrı, lakin hastalandıran Tanrı değil; zenginliği ve yoksulluğu yaratan Tanrı, lakin zengin eden veya fakir kılan Tanrı değil” diyerek, inanarak anlarsan doğru olur, yoksa yok (Kibar, 2014: 76).

Otuz dördüncü sözünde Abay Kazakların ölümden sonra dirilmeyeceğine mecburen inandıklarını söyler. Ama Abay Kazakların bu davranışını samimi bulmaz. Ciddiye aldıklarını düşünmez.

Jäne hämmanı jaratqan Quday bar, ahirette surav aladı, jamandıqqa jazğıradı, jaqsılıqqa jarılqaydı, jazğıruvı da, jarılqavı da pende isine uqsamaydı, begirek esepsiz qınavı da bar, begirek esepsiz jetistiruvı de bar dep, bärine- sendik deydi. Joq, onısına men senbeymin. Olar sendim dese de, anıq aqıqat közi jetip, den qoyıp, uyıp senbeydi (Kibar, 2014: 89)

Ve “her şeyi yaratan Allah var; ahrette sual eder; kötülüğü cezalandırır; iyiliği ödüllendirir; cezalandırması da, kul işine benzemez; pekala, ödüllendirmesi de; hesapsız eziyet etmesi de... hepsine inandık” der. Yok ben inanmıyorum bu söylediklerine; onlar “inandım” dese de; açık hakikate inanmaz; dikkat kesilerek gereğini yapmaz (Kibar, 2014: 88).

Abay otuz beşinci sözünde mahşer gününde ibadet edenleri hangi amaçla ettiğini öğrenerek onları ayrı konumlara yerleştirmiştir. Dünya için başka yere Allah rızası için yapanları başka bir yere konumlandırmıştır.

Äne şın nietimnen ornın tavıp, bir qudaydın razılığı üşin öner qılğandarğa aytar deydi: “Sender bir ğana meniñ razılığımdı izdep maldarındı, ömirlerindi sarıp qılıp edinder, men razı boldım. Sizderge layıqtı qürmetti ornım bar, dayın, kiriñder! (Kibar, 2014: 91)

O, içtenlikli niyetiyle yerini bulup, sadece Allah’ın rızası için hüner gösterenlere der ki; “Siz, sadece benim rızamı arayarak; mallarınızı, ömürlerinizi feda ettiniz, ben razı oldum. Sizlere layık saygın yerim var, şimdi girin! (Kibar, 2014: 90).

Abay Kunanbayoğlu otuz sekizinci sözünde önce ilime ve bilime önem vermiştir. İlim Allah’ın bir sıfatıdır. Kişi inanmalıdır ve kendisi için iman etmelidir. Allah’ı bilmek ve tanımak gerekir. Allah’ın varlığına, birliğine inanmak gerekir. İlim ve imanla birlikte insanların akıl sahibi olması gereklidir. Allah yolunda bile olmak insanı kamil olma yolunda olmak demektir. İyi ibadet etmek gerekmektedir. Her şeyin bir anlamı vardır. Abay Kunanbayoğlu namaz kılarken bile duruşların manası vardır der.

Quday tağala eşbir nârseni sebepsiz jaratpağan, munı, izerlep táfakkaru fî äla illahi degen ayatına binaen bul sunğati qudadan izerlep, qumar bolıp ğibratlanuvşılarga tıyu joq (Kibar, 2014: 115).

Allah Teala hiçbir şeyi sebepsiz yaratmadı. O’nu arayanlara; dokunmak yok, “Allah’ı düşünün” ayetine binaen, bu resmediciliği Allah’ın sıfatlarında arayarak bağlanıp ibadet edenlere (Kibar, 2014: 112).

Abay son olan kırk beşinci sözünde Allah’a inanmaktan bahseder. Yaratıklarına inanırız. İnsanın temelinde sevgi, adalet ve duygu olduğunu söylemektedir.

Adamşılıqtıñ aldı- mahabbat, ğadelet sezim. Bulardıñ kerek emes jeri joq, kirispeytuğın da jeri joq. Ol – jaratqan täñiriniñ isi. Ayğır biege iye bolmaqta da mahabbat sezim bar (Kibar, 2014: 145).

İnsanlığın evveliyatı, aşk ve adalet sezgisi! Bunlara ihtiyaç duyulmayan yer yok; bunların girmediği yer de yok. Bu yaratan Tanrı’nın işi! Öyle ki, ayğır, kısırağa sahip olmakta da, var bu aşk sezgisi (Kibar, 2014: 145).

53	<i>basa faruk erdi kişi ödrümi</i>	<i>sonra kişilerin seçkini, halk içinde mümtazı</i>
	<i>tili köngli bir teg budun ködrümi</i>	<i>dili ve gönülü bir olan Ömer vardı (Arat, 2008; 100-101).</i>
54	<i>bu erdi basutçı köni dinka kök</i>	<i>oydu yardımcısı ve doğru dinin temeli</i>
	<i>Şeri'at yüzindin kiterdi eşük</i>	<i>şeriatın yüzünden perdeyi o kaldırdı (Arat, 2008; 100-101).</i>
148	<i>törüttü ödürdi seçü yalngukug</i>	<i>Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti</i>
	<i>Angar birdi erdem bilig ög ukug</i>	<i>ona erdem, bilgi, akıl ve anlayış verdi (Arat, 2008; 114-115).</i>
362	<i>seningde bar eken yiğitlik küçi bunu</i>	<i>sende henüz gençlik kuvveti varken, boşa geçirme;</i>
	<i>Yava kılma ta'at tapug kıl tuçı</i>	<i>Tanrı buyruklarına uy ve ibadet ile uğraş (Arat, 2008; 146-147).</i>
393	<i>köni yol öze tüz tuta bir mini</i>	<i>beni doğru yol üzerinde doğruluğa sevk et</i>
	<i>Suçulma meningdin bu iman tonı</i>	<i>üzerimden bu iman giysisini çıkarma (Arat, 2008; 150-151).</i>
397	<i>kamug mü'minug sen tözi yarlıka</i>	<i>sen bütün müminlerin hepsinin günahlarını bağışla</i>
	<i>Yarınkı bekadın bu küin kıl lika</i>	<i>yarınkı beka âleminde yüzünü bana bugün göster (Arat, 2008; 150-151).</i>
756	<i>şükür kıl ay ni'met idisi unur</i>	<i>ey nimet sahibi olan becerikli kişi,</i>

		<i>şükret</i>
	<i>Şükür kılsa ni'met bayat arturur</i>	<i>şükredersen, Tanrı nimetini arttırır</i> (Arat, 2008; 210-211).
757	<i>bu ni'met idisi unıtur özin</i>	<i>bu nimet sahibi çok defa unuttur</i> <i>kendisini</i>
	<i>Muning şükri kılsa evürmez yüzün</i>	<i>fakat şükrederse, nimet ondan yüz</i> <i>çevirmez</i> (Arat, 2008; 210-211).
1110	<i>du'a kıldı ilig kör açtı tilig</i>	<i>hükümdar dua etti</i>
	<i>Şifa koldı rabdın kötürdi elig</i>	<i>elini kaldırarak Tanrıdan şifa diledi</i> (Arat, 2008; 254-255).
1201	<i>toguglı tirigler ölümke sanı</i>	<i>doğan her canlıyı ölecek bil</i>
	<i>Ölümke toguglı tirig kim kanı</i>	<i>ölmek için doğanlardan diri kalan</i> <i>hani, kim</i> (Arat, 2008; 282-283).
1210	<i>toguglı nece togdı ölgü üçün</i>	<i>ne kadar doğan varsa, ölmek için</i> <i>doğmuştur</i>
	<i>Nece barmasa iltür ahır küçün</i>	<i>ne kadar dirense de sonunda zorla</i> <i>Götürürler</i> (Arat, 2008; 284-285).
1278	<i>köngül til köni tut bayatka tapın</i>	<i>gönlünü ve dilini doğru tut, Tanrı'ya</i> <i>Kulluk et;</i>
	<i>Usanma yarınlık işingni itin</i>	<i>gafil olma, yarınki işini şimdiden</i> <i>düzene koy</i> (Arat, 2008; 296-297).
1279	<i>kamug edgü isiz bayat hükmi bil</i>	<i>her türlü iyiliği ve kötülüğü Tanrı</i> <i>hükmü bil;</i>
	<i>Bayatka inangıl anıng tapgı kıl</i>	<i>Tanrıya inan ve ona kulluk et</i> (Arat, 2008; 296-297).
2190	<i>sakınuk kerek din idisi arıg</i>	<i>vezir imanlı, takva sahibi ve temiz</i>

	<i>İmin bolsa il budnı andın arıg</i>	<i>olmalı</i> <i>memleket ve halk ondan her</i> <i>bakımdan emin bulunmalı (Arat,</i> <i>2008; 894-895).</i>
2755	<i>özi korkar erse bayatka kalı</i>	<i>üstelik kendisinde Tanrı korkusu da</i> <i>varsa</i>
	<i>Bu er tutga şeksiz könilik yolu</i>	<i>bu kişi, şüphesiz, doğruluk yolunu</i> <i>tutar(Arat, 2008; 514-515).</i>
2844	<i>sakınuk kerek din şeri'at bilir</i>	<i>takva sahibi, din ve şeriati tanır biri</i> <i>olmalı</i>
	<i>Bu mundag kişidin bütünlük kelir</i>	<i>böyle kişiden doğruluk gelir (Arat,</i> <i>2008; 528-529).</i>
3052	<i>ayur ay bağırsak inangu idim</i>	<i>sonra dedi ki: ey inandığım,</i> <i>merhametli rabbim</i>
	<i>Katıglık yirinde sıgıngu idim</i>	<i>ey müşkül anlarda sığındığım</i> <i>rabbim (Arat, 2008; 556-557).</i>
3116	<i>şükür kıldı artuk sevindi ilig</i>	<i>hükümdar şükretti ve çok sevindi</i>
	<i>Sena kıldı rabka kötürdi elig</i>	<i>elini kaldırdı ve tanrıya sena etti</i> <i>(Arat, 2008; 566-567).</i>
3239	<i>cema'at bile kıl farza namaz</i>	<i>farz namazları cemaat ile kıl</i>
	<i>Çıgaylar hacı kıl adına namaz</i>	<i>fakirlerin haccı olan cuma</i> <i>namazlarını kıl (Arat, 2008; 582-</i> <i>583).</i>
3253	<i>tapug kıl tapug tınma kulluk bu ol</i>	<i>ibadet et, durmadan ibadet et, kulluk</i> <i>budur</i>
	<i>Tapugka baka kör me bekle bu yol</i>	<i>ibadete dikkat et ve bu yoldan</i>

- 3434 *sanga küç kılur erse küçkey kalı*
Keçürgil anı sen bu ol din yolu
ayrılma (Arat, 2008; 584-585).
eğer zalim sana zulüm ederse,
sen onu affet, din yolu budur (Arat, 2008; 610-611).
- 3717 *yagız yir yaşıl kök yarattı kün ay*
Karangku yarukluk çıgay tut ya bay
kara toprağı, mavi göğü, güneşi ve
ayı
karanlığı ve aydınlığı, yoksulu veya
zengini hep o yarattı (Arat, 2008; 652-653).
- 5301 *aş az yi ay ilig öküş kıl tapug*
Söz az sözle örgen sen erdem kamug
ey hükümdar, az ye, çok ibadet kıl;
bütün erdemleri bil fakat sözü az
Söyle (Arat, 2008; 890-891).
- 5712 *ölüm tutmaz erken kılayın tapug*
Ölüm tutsa kalgay tapuglar kurug
ölüm henüz yakama yapışmadan
ibadetle uğraşmayalım;
ölüm bir kere yakaladı mı, artık
ibadet mümkün olmaz (Arat, 2008; 950-951).
- 5833 *du'a birle yalnguk bulur edgülük*
Du'a birle uçmak bulur mengülük
kişi dua ile iyilik bulur
sonsuz cennete duayla kavuşur
(Arat, 2008; 968-969).
- 6135 *diningni ağır tut bu dünyang ucuz*
Ağır kılga dining ay bilgi ögüz
dinine kıymet ver, bu dünyaya değer
verme
sana dinin kıymet kazandırır, ey
bilgisi deniz (Arat, 2008; 1014-1015).
- 6173 *du'ada unıtma mini ay kadaş*
ey kardeş, duada beni unutma;

	<i>Meningde kidin sen kelir sen ulaş</i>	<i>benden sonra sen geleceksin, yanaş</i> (Arat, 2008; 1020-1021).
6459	<i>kanı bu haramıg haram tigüçi</i> <i>Haramıg kodup bir halal yigüçi</i>	<i>hani bu harama haram diyen</i> <i>haramı bırakıp helal yiyen insan</i> <i>nerde (Arat, 2008; 1062-1063).</i>
6481	<i>müsülman karıştı için et yişür</i>	<i>Müslümanlar karıştı, birbirlerinin</i> <i>etlerini yiyorlar</i>
	<i>Tükel inçke tegdi bu kafir yatur</i>	<i>kafirlerse tam bir huzur içinde</i> <i>yaşıyorlar (Arat, 2008; 1066-1067).</i>

Abay din üzerinde oldukça fazla durmaktadır. Dine uygun bir şekilde yaşam sürdürülmesi gerektiğini öğütler. İbadetleri yerine getirilmesi hususuna dikkat eder. Topluma eğer ibadeti kazandırırsa her şeyi kazandırmanın mümkün olacağına inanır. Allah hiçbir şeyi boşuna yaratmadığına dikkat çeker. Yapılan ibadeti Allah rıza için yapılması gerektiğini öğütler. Bir çıkar uğruna yapılmamasını ister. Bilinçli bir şekilde, doğru bir biçimde ibadet edilmesi gerektiğini savunur. Hayatın temel amaçlarından birisinin de din olduğunu söyler. Bilinçli insan dinine ve aklına sahip çıkar. Abay Allah yolu ile bilim dünyasının birbirinden bağımsız düşünülmesinin mümkün olmayacağını söyler. Allah yolunda olmak ilim yolunda olduğunu nasihatler. İkisinde aynı, benzer olduğunu dile getirir. İnsanı kamil olma yolunda olmak Allah'a iman etmekten geçtiğini nasihatler. Allah yolunda olmak doğru yolda olmaktır. Diğer yollar sadece dünyevi yolda olmaktır ve insana hiçbir fayda sağlamaz.

Kutadgu Bilig'e baktığımızda yeryüzündeki en bilgili, en erdem sahibi insandır. Allah insanı bu şekilde yaratmıştır. İnsanlık Allah'ın seçerek yükselttiği bir varlıktır der. Bunu kullarından ibadet etsin diye yaratmıştır. Namazını kılmalı, hacca gitmeli, cumayı kaçırmamalı demektedir.

İnsan dua ederse iyilik bulur. Allah ona yardımcı olur, her zamanın yanında bulunur. Ölüm yaklaşmadan ibadeti yerine getirmeli. Ölüm her an gelecek gibi düşünülmeeli ve ertelemeden yapılması gerektiğini öğütler.

İki eseri de kıyasladığımızda her ikisinde de dinî konulara çok fazla yer vermişlerdir ve bunları sıklıkla tekrar etmişlerdir. Her iki şahsiyetlerde ibadet etmenin önemini ve faydasının olacağını nasihatlemiştir.

2.1.7. KÜLTÜRLE İLGİLİ MESELELER

Abay on dokuzuncu sözünde kişi doğduğunda hiçbir şey bilmeden, farkında olmadan doğar. Kişi ancak doğduğu toplumda etrafındaki insanlardan duyduğunu, öğrendiğini görerek iyiliği ve kötülüğü tanır. Bilgiye bu yolla da ulaşabilir. Neye dikkat ederse onu öğrenir. İyiye dikkat ederse iyi, kötüye dikkat ederse kötü olur.

Adam ata-anadan tuvganda esti bolmaydı: estip, körüp, ustap,tatıp eskerse, dünyedegi jaqsı, jamandı tanidıdağı, sondaydan bilgeni, körgeni köp bolğan adam bilimdi boladı (Kibar, 2014: 55).

İnsan doğduğunda bilgisiz olur. İşitir, görür, tutar, tadar, dikkat ederse; dünyadaki iyiyi, kötüyü tanır. Böylesi gördüğü, öğrendiği çok insan, bilgili olur (Kibar, 2014: 54).

Abay yirmi dokuzuncu sözünde Kazak atasözlerine değinmiştir. Atasözleri o halkın kültürünü de bize yansıtır. Abay'ın eleştirdiği atasözleri vardır. Örneğin eleştirdiği atasözlerinden birisi diyor ki; yoksulsan namuslu olma. Abay bu atasözünü kabul etmemektedir. Parası olmayan kişiler namussuzca para kazanmamalıdır der. Eğer bu hayatta namus yok ise yaşamının da hiçbir anlamı yoktur der Abay. Bunu gibi kötülüğe sürükleyen atasözlerini tasvip etmemiştir.

Osınday bilmestikpenen ayılğan sözderine bek saq boluv kerek (Kibar, 2014: 79).

Böyle, bilmeden söylenen sözlerden; pek korunmak gerek, kötülüğe sevk etmeden (Kibar, 2014: 78).

66	<i>üşünçi hired ol ulugluk bile</i>	<i>üşüncüsü akıl olup ululuk ifade eder</i>
	<i>Törtünçi kana 'at ve 'afyet bile</i>	<i>dördüncüsüyse kanaat ve afiyettir</i>
		<i>(Arat, 2008; 80-81).</i>

495	<i>yatıg yarlıkagıl içür bir yigü</i>	<i>yabancı'nın kusurunu bağışla, onu</i>
		<i>yedir içir</i>

- ümeg edgü tutgıl ay bilge bögü*
- 1469 *asıglıg kumarı kişike söz ol*
kamuru sözüg tutsa asgı yüz ol
- 2109 *kişi iglese ot otacı birür*
Otaçı iginge otın kim kılur
- 2451 *bilig birle yalnguk bedüp çavlanur*
Kişilerde üster kamug iş önür
- 2560 *yitürse içürse todursa karın*
Kurug ıdmasa birse özde barın
- 3369 *kişike tusulga kerek bu tirig*
Tirig tutsa atın kopursa erig
- 4018 *munu men bilir men bu öngdi törü*
Ayayın men emdi sen öğren körü
- 4153 *ulug hürmeti bar ajunda törü*
- ey bilge hakim misafire iyi davran*
(Arat, 2008; 166-167).
- insan için faydalı miras sözdür*
miras kalan sözü tutmanın yüz
faydası vardır (Arat, 2008; 324-325).
- insan hastalanırsa, bunun ilacını*
otacı verir
eğer otacı hastalanırsa, onu kim
tedavi eder (Arat, 2008; 422-423).
- insan bilgiyle büyür ve şöhret bulur*
herkesten üstün olur, her işi başarır
(Arat, 2008; 470-471).
- yedirip içirerek karınlarını*
doyurduktan sonra da
boş göndermemeli; neyi varsa,
onlara ihsanda bulunmalı (Arat, 2008; 486-487).
- insan hayatında kendini yükseltmek*
ve adını
yaşatmak için başkalarına faydalı
olmalı (Arat, 2008; 600-601).
- ben bu kanun ve töreyi biliyorum,*
şimdi sana söyleyeyim;
sen de dikkatle dinleyerek öğren
(Arat, 2008; 700-701).
- büyükler muhteremdir, bu dünya*

	<i>kanunudur</i>
<i>Ulug kelse kopgıl adakın örü</i>	<i>büyük gelince ayağa kalk (Arat, 2008; 720-721).</i>
4310 <i>sini siz tiseler anı siz tigil</i>	<i>sana “siz” diyenlere sen de “siz” tabirini kullan</i>
<i>Takı anda yigrek yanut sözlegil</i>	<i>karşılık verirken daima karşındakinden daha nazik davran (Arat, 2008; 742-743).</i>
6477 <i>cema’at köp erdi bu mescidler az</i>	<i>cemaatler çok, camiler azdı</i>
<i>Kalın boldı mescid cema’atler az</i>	<i>şimdi camiler çoğaldı, cemaatler azaldı (Arat, 2008; 1064-1065).</i>

Abay kültürel unsurlarında atasözlerin öneminden bahsetmiştir. Atasözü bir toplumun geçmişini ve geleceğini belirler. Geçmişte nerede hata yapıldıysa gelecekte de hata yapılan yerleri bir daha yapılmaması gerektiğini öğütler. Abay da kendi halkını düşünen biri olduğu için halkını aynı hatayı birden fazla yapmasını istemez. Böylece atasözünü kültürel söz varlığı içerisinde yer aldık.

Kutadgu Bilig’e baktığımızda ise yeme içmenin çok önem arz ettiğini söyler. Her kim olursa olsun, ister yabancı ister yerli her kimse onu yedirip içerilmesi gerektiğini vurgular. Misafire iyi davranılması gerekir. Onu en başköşelerde en iyi yemeklerle ağırlanması gerektiğini savunur. Gelen kişiyi asla boş çevirmemesini öğütler. Bu misafire iyi davranma, misafiri boş göndermeme veya çevirmeme halen günümüzde Anadolu coğrafyasında işlerliğini yitirmemiştir. Sanayileşmenin ve şehirleşmenin gerçekleşmesiyle birlikte büyük şehirlerde bu düşünce biraz daha geride kalmıştır.

Aynı zamanda tıpın gelişmediği zamanlarda günümüzde kocakarı dediğimiz ilaç yöntemini kullanılmıştır. Buna otacı denmiştir. Şifalı bitkilerle hastayı iyileştirmeyi amaçlar. Bunu da yine kültürel unsur içerisinde yer verdik.

Kültürel unsur olarak bir büyüğün karşına geldiğinde saygıdan ötürü ayağa kalkılması gerektiğini söyler. Günümüzde de bir saygı unsuru olarak devamlılığını

sağlamaktadır. Birisi size saygılı bir şekilde davranıyorsa aynı şekilde karşınızdaki kişiye de sizin öyle davranmanız gerektiğini öğretir.

2.1.8. SOSYAL MESELELER

İkinci sözde Abay Kazak halkının zamanında Tacikleri aşağılardı. Kendisinden aşağı görürdü. Onları eleştirir ve yererdi. Aynı şekilde Nogay'ı da eleştirir, aşağılardı. Tacikleri eleştirdiği gibi Nogayları da eleştirirdi. Kazaklar o zamanlarda eleştirdiklerinden birisi de Ruslar idi. Rusları da eleştirir kendi toplumuyla karşılaştırıp aşağı görürdü. Kazaklar bu toplumun karşısında kendisini ilerde görür ve kendisiyle gurur duyardı. Zaman değişti, devran döndü aşağı gördüğü halklar kendisini geliştirdi. Maddi manevi anlamda Kazak halkından daha fazla kazanmaya başlamıştı. Ne olmuştu da Kazak halkı bu kadar geri de kalmıştı. Eleştirdiği halklar kendi içerisinde bir yarışa girmişken Kazakların esamesi okunmuyordu. Abay sorar:

Bağanağı maqtan, bağanağı quvanğan, külgen sözderimiz qayda? (Kibar, 2014: 19).

Deminki övüngen, deminki kıvanç duyan, gülen sözlerimiz nerede? (Kibar, 2014: 18).

On sekizinci sözde insanın dış görünüşü kişinin nasıl biri olduğu hakkında bilgi verir. Eğer gösterişli bir giyime sahipse malı var densin diye giymiştir. Diğerlerine göre daha saygın görünsün istemiştir. Böyle düşünen insanların ahmak ve rezil olduğunu düşünür ünlü düşünür Abay. Tam tersine insanın saygın görünmesi akıl, mizaç, ilim ve bilimdir der.

Kerbez değendi osınday ker, kerden nemedden bezinder degen sözge uqsatamın. Teginde adam balası, adam balasınan aqıl, ğılım, ar, minez degen nârselermen ozbaq (Kibar, 2014: 55).

Gösterişçiyi, tam da kibirli böyle; benzetiyorum, “bezdim, kendini beğenmiş” diyen sözdekine. Esasında ademoğlundan farklı olmalı; akıl, bilim, ar, mizaç denilen şeylerle ileri çıkmalı (Kibar, 2014: 54).

Abay yirminci sözünde insan sosyal bir varlıktır demiştir. Yaşam içinde duyduklarından öğrendiklerinden kişi değişime uğrayabilir. Kişiyi Allah hiçbir zaman durağan yaratmamıştır. İnsanın gönlü çoğu şeyden geçebilir. Çoğu duygudan vazgeçebilir. İyiyi kötüyü ayırt edebilir.

Düniye birqalıptı turmaydı, adamnıñ quvatı, ğumırı birqalıptı turmaydı. Ärbir maqulıqqa quday tağala birqalıptı turmaqta bergen joq. Endi köñil qaydan birqalıptı tura aladı? (Kıbar, 2014: 57).

Dünya bir kalıpta durmaz; insanın gücü, ömrü durağan kalmaz. Allah Teala, durağanlığı vermiş değil hiçbir mahluka. Öyleyse gönül nasıl durağan kala? (Kıbar, 2014: 56).

Abay yirmi birinci sözünde insanların desinler özelliğini ortaya çıkarmaktadır. İnsanlar birbirleri karşısında zengin, yiğit, kurnaz, elinden her iş gelir desinler diye uğraşırlar. Halktan, aileden, akrabalarından övünme beklerler. Bu övünme doğru değildir.

Jatqa maqtalsam eken degen elim maqtasa eken deydi. Elime maqtalsam eken degen ağayınım maqtasa eken deydi. Ağayının işinde özi maqtav izdegen özimdi özüm maqtap jetem deydi (Kıbar, 2014: 59)

“Yad ele övülsem” diyen kişi; “Halkım beni övse der”. “Halkıma övülsem” diyen kişi; “Akrabalarım beni övse der”. Akrabalarının içinde övülmek isteyen kişi; “Kendi kendimi övsem, yeter” der (kıbar, 2014: 58).

Abay yirmi dördüncü sözünde Kazak halkının genişliğinde, çokluğundan bahsetmektedir. Ama Kazak halkı kendi içerisinde düşmanlık ediyor, kendi kendilerine göz açtırmıyor. Ama diğer ülkelerde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Abay Kazak halkı da diğer ülkeler, milletler gibi gelişsin, zanaatı öğrensın demiştir. Kazak halkından ümitlenmek istemiştir.

Östip, jer jüzindegi jurttıñ qorı bolıp, birimizdi-birimiz andıp ötemiz be? Joq, Qazaq ortasında da urlıq, ötirik, ösek, qastıq qalıp, önerdi, maldı tüzden, böten jaqtan tüzu jolmen izdep, öristerlik kün bolar ma eken? (Kıbar, 2014: 65)

Böyle davranarak, yeryüzündeki halkların en zavallısı mı olacağız, birbirimizi gözleyerek mi kalacağız? Aramızdaki hırsızlığı, yalancılığı, fitne-fesadı ve husumeti bırakacağımız; hüneri ve zenginliği evimizin dışından, yabancı taraftan doğrulukla kazanacağımız, kalkınacağımız gün gelir mi acep? (Kıbar, 2014: 64)

Abay yirmi altıncı sözünde Kazak halkının atının birinci gelse, gökyüzünde süzülen kuşu kazansa bundan mutluluk duyar. Aslında böyle şeylerden mutluluk, sevinç elde edilmemelidir der Abay. İlimle, bilimle gelişimle mutluluk elde edilir der. Bir

Kazak anne babanın mutlu olması çocuğundan, oğlundan birincilik, gelişim elde etmelidir. Böyle sevinçler, mutluluklar cahil toplumların kaynağıdır demiştir.

Munıñ bări- nadandıq, aqımaqtıqtıñ äseri. Buların aytsañ keybirevi “ras, ras” dep uyıǵan boladı. Oǵan nanba, erten ol da älgilerdiñ biri bolıp ketedi. Köñili, közi jetip tursa da, hayvan sekildi ävelgi ädetinen boyın toqtata almaydı, bir tiyanaqsızdıqqa tüsip ketedi, eşkim toqtatıp, uqtırıp bolmaydı (Kibar, 2014: 69).

Bütün bunlar; cahilliğın, ahmaklığın eseri. Söylesen, bunların bazıları “doğru doğru” diyerek tasdik de eder seni. Ona da inanma, yazarın o da diğerklerinden biri olur gider. Gönlü yatsa-gözü görse de, hayvan gibi, evvelki adetinden kendini alı koyamaz; bir uygunsuz duruma düşer gider, hiç kimse durdurup, anlatamaz (Kibar, 2014: 68).

Abay otuzuncu sözünde savaşımayan, hakkını savunmayan bir Kazak halkı vardır. Neden böyle olduğunu eleştirmektedir. Çoğu şeyi kabullenip kaçır. Üzerinde düşünmez, fikir üretmez der.

Özderiñ körip jürsiñder, osı aytqan söz boyına layıq qazaq kördiñder me? Ölimge şıdaytuğın qazaq körgenim joq, ölimge şıdamaymın degen de qazaq körgenim joq, keñirdegın ğana körsetedi-av “qiyılıp qala qalayın.” Dep (Kibar, 2014: 81).

Görüyorsunuz kendiniz de; gördünüz mü (?), bu söze layık bir kişi bile. Ölüme dayanacak insan görmüş değilim; “ölüme dayanamam” diyeni de görmüş değilim. Sadece gırtlığını gösterir yahu; “kıyılıp kala kalayım” diyerek, bu (Kibar, 2014: 80).

Abay otuz yedinci sözünde içerisinde dörtlüklerinde yer aldığı toplamda yirmi üç söz yazmıştır. Bunların çoğun gündelik hayatta insanın nasıl olması gerektiği, nasıl davranması gerektiği ile ilgilidir. Sözlerin içinde dinî öğütler de vardır.

9. söz. Adam balasın zamana östiredi, kimde-kim jaman bolsa, zamandasınıñ bări vinovat (Kibar, 2014: 95)

İnsan evladını, büyütür kendi zamanı, devri; kötü olursa içlerinden biri, üzgün olur zamandaşlarının hepsi (Kibar, 2014: 94).

646 tapugsuz ağırlap açındım sini

hizmetin dokunmadığı halde

ödüllendirip ihsanda bulundum

orun birdim erse basınding mini

sana mevki verdim fakat sen kafa

- 647 *topık yastading emdi oldurguka* *tutmaya kalkıştın (Arat, 2008; 192-193).*
ne oldrug yiri bu ma könglün uka *otururken altına bir top koyup*
üstüne oturdun
böyle bir şeyin üzerine oturulur mu,
bir düşün (Arat, 2008; 192-193).
- 809 *könilik özele keser men işig* *ben işleri doğruluk ile hallederim*
adırmaz men begsig ya kulsig kişig *insanları bey veya kul olarak*
ayırmam (Arat, 2008; 220-221).
- 817 *kerek oğlum erse yakın ya yaguk* *gerek oğlum, yakınım veya hısımım*
olsun
kerek barkın erse keçigli konuk *gerek yolcu, geçici veya konuk olsun*
(Arat, 2008; 220-221).
- 838 *bu kılking bu erdemlering bar üçün* *bu doğandan ve erdemlerinden*
dolayı
küsep keldim emdi tapugka küçün *büyük bir arzuyla senin hizmetine*
geldim (Arat, 2008; 224-225).
- 844 *tapugçı tapug bilse törke tegir* *hizmetkar hizmet etmesini bilirse,*
tapug bilmesen tördin ilke kelir *başköşeye erişir*
hizmet etmesini bilmezse başköşeden
eşiğe düşer (Arat, 2008; 226-227).
- 852 *yarayın tise sen manga belgülig* *sen gerçekten benim işime yaramak*
istiyorsan
bu kaç neng özüngdin yırat ay külig *bu birkaç şeyi kendinden uzak tut;*
ey namı insan (Arat, 2008; 226-227).

- 890 *isiz baş kötürse kör edgü yiter* *kötü serbest kalırsa, iyi ortadan kaybolur*
- bu edgü elig bulsa isiz kiter* *hakim iyi olursa, onun halkı da şüphesiz iyi olur (Arat, 2008; 232-233).*
- 959 *ilik yarlıkamaz negü sözleyin* *hükümdar ne söyleyeceğimi henüz buyurmadı*
- ayıtmazda aşnu negü ötneyin* *sormadan, neyi arzedeyim (Arat, 2008; 244-245).*
- 1189 *eger hile çare yok erse adın* *eğer başka bir tedbir ve çare yoksa bütün malını ve hazineni, hepsini dağıt (Arat, 2008; 282-283).*
- kamug neng hazine ülegil barın*
- 1374 *törü tüz yoritgil budunka köni* *halka yasayı doğru ve dürüst uygula ki*
- kününg edgü bolgay könilik tile* *kıyamet gününde bahtiyar olasın (Arat, 2008; 310-311).*
- 1379 *kişi sukınga birmegil sen işing* *işini kişilerin açgözlülüğüne verme yemeğini vefasız kişilere yedirme (Arat, 2008; 310-311).*
- vefasız kişiye yitürme aşing*
- 1436 *budunka başı sen ay ilig bu kün* *ey hükümdar, sen bugün halkın başında bulunuyorsun*
- budunug küdezgil odug tur öğüin* *halkı gözet, aklın başında ve uyanık ol (Arat, 2008; 318-319).*
- 1456 *isiz öngdi urma törü edgü ur* *kötü teamül kurma, iyi kanun koy*
- kününg edgü bolgay kutung бага kur* *ömrün iyi geçer ve mutluluk sana yar olur (Arat, 2008; 322-323).*

- 2603 *öküşte talu er ukuşlugnı bil
budunda bedüki biliglignı kıl* *insanların en seçkinini, akıllı ve
tam bilgili kişiyi halka amir tayin et
(Arat, 2008; 492-493).*
- 2612 *közi tok çıgay erse bayka sanur
serinse kişi tegmeişte unur* *gözü tok insan, fakir olsa dahi
zengin sayılır
insan sebat ederse her işte başarılı
olur (Arat, 2008; 494-495).*
- 2867 *bagırsak kerek ked begini sever
uvutlug kerek ked özini yığar* *aşçıbaşı sadık olmalı ve beyini çok
sevmeli;
nefsine hakim ve haya sahibi olmalı
(Arat, 2008; 530-531).*
- 2983 *negü beg bolur ol ay ilig kutı
kitermese kuldın çıgaylık atı* *ey devletli hükümdar, o nasıl bir bey
olur;
eğer kuldan fakir adını
kaldıramazsa (Arat, 2008; 548-549).*
- 4299 *öçeşme bu devlet bile sen yaraş
yaraşsa devlet agu kılga aş* *sen devletle mücadeleye kalkma,
onunla anlaş
anlaşamazsan, o sana yediğin
yemeği zehir eder (Arat, 2008; 740-
741).*
- 5564 *yüdürmegü baylar yükin ortuka
bu ortu buzulga tükel artaga* *yüdürmegü baylar yükin ortuka
bu ortu buzulga tükel artaga (Arat,
2008; 928-929).*
- 6374 *çıgay ma ölür ök yime bay ölür
iki böz iletür kara yir bolur* *fakir de ölür, zengin de; bunların
ikisinin de götürecekleri şey
ancak bir kefenden ibarettir ve*

sonunda kara toprak olurlar (Arat, 2008; 1050-1051).

6476 *kişi barça yarmak kulu boldılar*

insanların hepsi para kulu oldu;

kümüş kimde erse boyun birdiler

gümüş kimdeyse ona boyun eğdiler (Arat, 2008; 1064-1065).

Abay Kunanbayoğlu Kara Sözlere'inde çoğunlukla Kazak halkını sert bir dille eleştirmiştir. Dış görünüşün de sosyal statü bakımından önem arz ettiğini söylemiştir. Kazak halkına nasıl yakışıyorsa o şekilde davranmalı o şekilde giyinmelidir der.

Kutadgu Bilig'e baktığımızda ise Yusuf Has Hacib zenginliğe fakirliğe bakmadan kişinin varlığını öne sürer. Her kim olursa olsun kendinden üstündekine itaat etmesi gerektiğini söyler. İtaat edilecek kişi kendisini yüksekte görmemeli, insanları aşağılamamalıdır. Eğer bu şekilde davranırsa herkes ona itaat edip, yükseğe çıkarır. Sosyal statü fark ettirmeden aç kişiyi doyurmalıdır. Ekonomik durumu kötü olanın refah seviyesini yukarılara çıkarmalıdır.

Kutadgu Bilig'de çoğunlukla sosyal meseleler konusunda zenginlik fakirlik üzerinde durmuştur. Kişinin gözü tok ise en zengin kişi odur der. İnsanlık için en önemlisi de bu şekilde davranmaktan geçer. Ülkeyi yönetirken sosyal kavramlara dikkat edilmesi gerekir. Sosyal bir devlet, sosyal bir yönetim halkına sahip çıkar, refah düzeyini yükseltir.

Kutadgu Bilig ve Kara Sözlere'i mukayese ettiğimizde Abay Kunanbayoğlu çoğunlukla halkını eleştirmiş, halkının üst seviyeye çıkmasını arzulamıştır. Diğer milletlerle kendi ülkesini kıyaslamış aklın getirdikleriyle sosyal yaşamın değişeceğini, halkın ilim ve irfan sahibi olacağını söylemiştir. Hacib ise çoğunlukla halkın ekonomik düzeyi konusunda bir sosyal devlet formuna bürünümesi gerektiğini söylemiştir. Hacib bu ekonominin yine ahlakla ilişkili olması gerektiğini söyler. Ahlaklı ve inançlı kimse fakir de olsa gözünün tok olması gerektiğini savunur.

2.1.9. SİYASİ MESELELER

Abay otuz dokuzuncu sözünde devlet yönetiminde iki meziyet olurdu. Birincisi toplum önderi olan kişiler. İkincisi ise bu kişilerin onurlu olması idi. Bunu hem devlet

yönetiminde görmemiz mümkün hem de insan ilişkilerimizde görmemiz mümkündür. Abay bunu tekrar geriye dönmelerini istemektedir.

Käniki, endi osı eki minez qayda? Bular da arlılıq, namıstılıq, tabandılıqtan keledi. Bulardan ayrıldıq (Kibar, 2014: 127).

Hani, ya şimdi bu iki mizaç nerede? Arlılık, namusluluk ve sebatlılıkla gelir bunlar cemiyete. Bunlardan uzaklaştık işte (Kibar, 2014: 126).

Abay kırk birinci sözünde Kazak halkının değişiminin güçlü yönetimden geçtiğini söyler. Devletin geçleri nasıl yönlendireceği konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Halkın ancak eğitimle değiştiğini söyler. Bununun yollarından birisinin de eğitimi dikte edecek bir devletin, bir siyasinin olması gerektiğini vurgular.

Ävel- bek zor ökimet, jarlıq qolında bar kisi kerek. Ülkelerin qorqıtıp, jas balaların eriksiz qoldarınan alıp, medreselerge berip, birin ol jol, birin bul jolğa salıp, düniede esepsiz ğılımınñ joldarı bar, sol ärbir jolda bir medrese bar, solarğa tozdırıp, birin sen bul joldı üyren, sen ol joldı üyren dep jolğa salıp, mundağı halıqqa şıǵının töletip jiberse, jätta qızdardı da eñ bolmasa musılman ğılımına jiberip, jaqsı din tanırılıq qılıp üyretse, sonda sol jastar jetip, bul ataları qartayıp sözden qalğanda tüzelse bolar edi (Kibar, 2014: 133).

Evvela, pek güçlü hükümet, fermanı elinde adam gerek. Büyükleri korkutarak, küçük çocukları ellerinden zorla alıp, medreselere verse... Birini bu yola, birini şu yola salsa... Hani dünyada sayısız bilim yolları, her bir yolda ayrı bir medrese var ya, işte oralarda okutsa... Birine “Sen bu yolu öğren.”, diğerine “Sen şu yolu öğren.” Diyerek, başka başka yollara salsa... Bunların masraflarını, buradaki halka karşılatılsa... Hatta kızları da, hiç olmazsa İslami bilimlere göndererek, iyi din bilim öğrenmelerini sağlasa... İşte o zaman, bu gençler yetişir; büyükleri yaşlanıp sözü geçmez olduğunda, bu toplum düzelir (Kibar, 2014: 132).

88 *ajun tuttı tavgaç ulug buğra han*

tavgaç Ulu Buğra Han dünyaya

hakim oldu

kutadsu atı birsü iki cihan

adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki

cihanda aziz etsin (Arat, 2008; 106-107).

436 ilig köz kulak tuttu ilde kamug

açıldı angar barça beklig kapug

440 bu saklık odugluk bu il işinge

tözü asgı boldı uzun yaşinga

887 begi edgü bolsa budun barça tüz

Bolur kılkı edgü yorıkları uz

1039 buyudı budun hem itildi ili

iligke du'a kıldı budnı tili

1043 telim arttı ilde yangı kend uluş

ilig kaznakı toldı altun kümüş

1686 bayatka şükür kılgu emdi öküş

budunka törü kılgu edgü ülüş

1964 biliglig ukuşlug budunka talu

akı hem közi tok ne köngli tolu

hükümdar bütün memlekete göz

kulak kesildi

ona bütün kilitli kapılar açıldı (Arat, 2008; 156-157).

devlet işindeki bu tedbir ve uyanıklık devletin uzun yaşaması için hep faydalı olmuştur (Arat, 2008; 156-157).

bey iyi olursa, halk da daima ona itaat eder,

iyi ve güzel tavır ve harekete sahip olur (Arat, 2008; 232-233).

halk zenginleşti, memleket düzene girdi

halk da hükümdara dualar etti (Arat, 2008; 258-259).

memlekette yeni şehir ve kasabalar çoğaldı

hükümdarın hazinesi altın ve gümüş ile doldu (Arat, 2008; 258-259).

şimdi Tanrıya şükretmeli ve halka da

hakkı olan iyi düzenle

hükmetmeliyim (Arat, 2008; 358-359).

bilgili, akıllı, halka muamelesi iyi, cömert, gözü tok ve gönülü zengin

2010	<i>tili çın kerek bolsa köngli köni</i>	<i>olmalı (Arat, 2008; 402-403).</i>
	<i>budunka asıg kılsa togsa küni</i>	<i>beyin dili dürüst ve kalbi doğru olamalı ki halka faydalı olsun, güneşi doğsun (Arat, 2008; 408-409).</i>
2160	<i>tözü halkka könglün bağırsak bolun</i>	<i>bütün halka samimi bir merhamet göster;</i>
	<i>tuçı edgülik kıl sen edgü bulun</i>	<i>daima iyilik yap, kendin de iyilik bul (Arat, 2008; 894).</i>
2300	<i>siyaset yoritgu kerek sü başı</i>	<i>ordu kumandanı siyaset etmesini Bilmeli</i>
	<i>Siyasetka aşlıg bolur sü işi</i>	<i>ordu işi siyasete bağlı olur (Arat, 2008; 448-449).</i>
2442	<i>közi tok kişi işte almaz orunç</i>	<i>gözü tok olan görev başında rüşvet almaz</i>
	<i>orunç alsa hacib bolur beg külünç</i>	<i>hacib rüşvet alırsa bey gülünç duruma düşer (Arat, 2008; 466- 467).</i>
2506	<i>orunç olmasa kılsa barça işig</i>	<i>rüşvet almamalı, üstüne düşen bütün işleri yapmalı</i>
	<i>yağutsa beginge yıramış kişig</i>	<i>ve uzaklaşmış olan insanları beyine yaklaştırmalı (Arat, 2008; 478-479).</i>
2937	<i>beg emgep il itse budun şük bayur</i>	<i>bey zahmet çekip memleketi düzenlerse, halk kendi kendine zenginleşir; halk zenginleşirse beyin</i>
	<i>bayusa budun beg tileki bolur</i>	

her dileği olur (Arat, 2008; 540-541).

3028 *bu altun kümüşüg üle ay ilig
kayu il tilese yetilgey elig*

*ey hükümdar, altın ve gümüş dağıt
hangi memleketi istersen oraya
hakim olursun (Arat, 2008; 554-555).*

5288 *aya beg katıglan bu takat tengi
uygula*

*ey bey, gücün yettiğince kanunu
ve halkın hakkını vermeye çalış
(Arat, 2008; 888-889).*

Kutadgu Bilig bir siyasetnamedir. Bu yüzden siyasetle ilgili çokça beyitlere rastlamak mümkündür. Bir bey ülkesini yönetirken nasıl bir tavır takınması gerektiği konusunda nasihatlerde bulnur.

Ülkesini yönetirken ahlaki unsurlara uygun olarak yönetmekten geçtiğini söyler. Herhangi bir rüşvete başvurmaması gerektiğini öğütler. Yönetimin gerekliliğine değinir. İyi bir yönetim iyi bir millete ulaşmasını sağlar. Yönetimi asla boş bırakılmaması gerektiğini söyler. Akıl, bilim ve ahlaki olgulara uygun olarak yönetileceğini nasihatler.

İyi bir yöneticinin gözünün tok olduğuna ve rüşvete asla mahal vermeyeceğini söyler. Ancak iyi bir bey bu şekilde olacağını savunur. İyi bir beye, yönetici olursa halk da ona itaat eder. Beyi için halk da çalışır.

Kutadgu Bilig ve Kara Sözlere'i mukayese ettiğimizde Yusuf Has Hacib siyasi olgu üzerinden daha fazla durmuştur. Sert bir üslupla da bunları Yusuf Has Hacib dile getirmiştir. Her ikisi de siyasette ahlaki unsurlara dikkat edilmesi gerektiğini savunmuştur. Rüşvet alınmaması gerektiğini onurlu bir şekilde ülkesini yönetmesi gerekliliğini savunmuştur.

2.1.10. KADIN İLE İLGİLİ MESELELER

Abay otuz ikinci sözünde öğrenmeyle ilgili nasihatlerde bulunmuştur. Öğrenmeyi fayda olarak görmek gerekir. İlime tutku ile bağlanmak gerekir. Bir anne çocuğuna nasıl tutku ile yaklaşıyorsa ilime de bir anne tutkusu gibi yaklaşmak gerekmektedir. Eğer annenin tutkusu yarım ise öğrenme de yarım gerçekleşmektedir.

- 564 *bu mundag kişiler bolur idi kız* *bu gibi kişiler çok nadir olur,*
nadirliği
bu kız kızlığı kıldı kız atı kız *yüzünden ki, nadire kız adı*
verilmiştir (Arat, 2008; 178-179).
- 873 *bir edgü bolur kör anadın togup* *biri anadan doğma iyi olur, iyi bir*
kişi
yorır ol köni çın kör edgü bolup *doğru ve dürüst bir hayat sürer*
(Arat, 2008; 230-231).
- 881 *örüng süt bile kirse edgü kılık* *eğer iyilik ananın ak sütü ile insanın*
ruhuna girerse
ölüm tutmagınça evürmez yorık *o kişi ölünceye kadar doğru yoldan*
çıkamaz (Arat, 2008; 232-233).
- 883 *karında törümiş kılınç öğretig* *ana karnında oluşan doğa ve terbiye*
ancak
yagız yir katında kiter ay tetig *kara toprak altında insanı terk eder;*
ey zeki (Arat, 2008; 232-233).
- 980 *tişike bir erkek bolur kör eri* *dişi için bir erkek koca olur*
Anıngdın togar togsa iki urı *eğer doğarsa, bunlardan iki çocuk*
doğar (Arat, 2008; 248-249).
- 1228 *ogul kızka öğretgü erdem bilig* *oğula kıza bilgi ve erdem öğretmeli*
bu erdem bile bolsu kılkı silig *ki, onlar iyi ve güzel yetişsinler*
(Arat, 2008; 288-289).
- 1388 *anasında togsa atansa atı* *anasından doğup adı verilince*
müsafir bolup mindi ödleğ atı *yolcu olarak zamane atına biner*
(Arat, 2008; 312-313).
- 1486 *ogul kız sebebi ata ol ana* *çocukların iyi veya kötü olmalarına*

	<i>kılınç artasa ya itilse yana</i>	<i>ana babaları sebep olur (Arat, 2008; 326-327).</i>
1513	<i>anadın neteg togdum erse bu kün</i> <i>anın teg barır men yalingın mungun</i>	<i>anadan nasıl doğdumsa, bugün de</i> <i>o şekilde ve acizlik içinde gidiyorum</i> <i>(Arat, 2008; 330-331).</i>
1547	<i>bu kurtga kılınçı bu ol öngdisi</i> <i>kerek öngdi tutgıl kerek tōngdisi</i>	<i>bu dünya acuzesinin huyu ve adeti</i> <i>budur</i> <i>istersen beğen istersen beğenme</i> <i>(Arat, 2008; 334-335).</i>
1569	<i>atangnı anangnı sevindür tapın</i> <i>yanut birge tapgung tümen ming asıg</i>	<i>babanı ananı hoşnut eyle onlara</i> <i>hizmet et</i> <i>bu hizmet karşılığı binlerce fayda</i> <i>elde edersin (Arat, 2008; 338-339).</i>
3372	<i>negü tir eşitgil kişi ödrümi</i> <i>urug kesmegüke kisi ol emi</i>	<i>insanların seçkini ne der, dinle;</i> <i>neslin kesilmemesinin çaresi</i> <i>kadındır (Arat, 2008; 602-603).</i>
3389	<i>ogul kız isizi atada kidin</i> <i>atamaz atasın anasın adın</i>	<i>oğul kızın hayırsızı ölen ana ve</i> <i>babasını,</i> <i>bir kere olsun anmaz (Arat, 2008;</i> <i>604-605).</i>
3540	<i>bezenip bu dünya özin körkitür</i> <i>İtinmiş kelin teg köngül yilkitür</i>	<i>bu dünya insanın karşısına</i> <i>süslenerek çıkar</i> <i>süslü bir gelin gibi gönlü</i> <i>heyecanlandırır (Arat, 2008; 626-</i> <i>627).</i>
3567	<i>tuzakçı körünmez mengin körkitür</i>	<i>tuzak kuran görünmez, yalnız yemini</i> <i>gösterir;</i>

	<i>Bezenmiş kelin teg köngül yilkitür</i>	<i>süslenmiş bir gelin gibi gönül çeker</i> (Arat, 2008; 630-631).
3574	<i>yimek içmek ol kör bu üçte biri</i> <i>takı bir tişi ol avıtsa eri</i>	<i>bu üçün biri yemek içmektir</i> <i>biri de erkeği avutan dişidir</i> (Arat, 2008; 630-631).
3839	<i>togardın butıklandı ot teg yalın</i> <i>yarudı yangı yüz açar teg kelin</i>	<i>doğudan ateş gibi alev dallandı</i> <i>ve gelin yüzünü yeni açmış gibi,</i> <i>dünya aydınlandı</i> (Arat, 2008; 670-671).
3948	<i>yüzin kızledi yirke rumi kızı</i> <i>ajun kırtışı boldı zengi yüzi</i>	<i>rumi kızı yüzünü yere gizledi</i> <i>dünyanın yüzü zenci derisi gibi oldu</i> (Arat, 2008; 688-689).
4132	<i>teşi teg yimegil yime tavrakın</i> <i>silig bolma artuk tişi teg sakın</i>	<i>yerken obur gibi yeme, acele etme;</i> <i>fakat dişi gibi de fazla nazlama</i> (Arat, 2008; 716-717).
4497	<i>ay yinçge sakınuk tilegli inal</i> <i>muni bulsa buldung bu dört neng tükel</i>	<i>ey alacağı kadının takva sahibi</i> <i>olmasını isteyen beyzade</i> <i>böylesine raslarsan, bu dört şeyi de</i> <i>bir arada bulmuş olursun</i> (Arat, 2008; 772-773).
4498	<i>kalı bulsa edgü sakınuk tişi</i> <i>yava kılma algıl ay edgü kişi</i>	<i>eğer iyi ve takva sahibi bir kadın</i> <i>bulursan</i> <i>bu fırsatı kaçırma derhal evlen, ey</i> <i>iyi kişi</i> (Arat, 2008; 772-773).
4501	<i>sakınuk arıg bolsa aslı bolur</i> <i>ol üç neng bu yirde bolur ay unur</i>	<i>kadın takva sahibi ve temiz olursa</i> <i>asil demektir</i> <i>ve diğer üç şey de onda birleşir, ey</i>

- 4502 *sakınuk tile sen kisi ay bügü*
sakınuk bolunsa bolur törteğü
kudretli kişi (Arat, 2008; 772-773).
ey hakim insan, takva sahibi olan
kadın iste;
takva sahibi biri bulunursa,
bu dört şey onda birleşmiş olur
(Arat, 2008; 772-773).
- 4503 *muni teg bulur erse sen bir tişi*
katıglan yava ıdma ersig kişi
böyle bir kadın bulursan çabuk
davran;
fırsatı kaçırma, ey mert yiğit (Arat,
2008; 772-773).
- 4504 *ogul kız törüise sening ay tengin*
evingde igidgil igidme öngin
senin ay gibi bir oğlun veya kızın
doğarsa
onu kendi evinde terbiye et, bu işi
başka ellere bırakma (Arat, 2008;
772-773).
- 4505 *avurtası edgü kişi tut arıg*
ogul kız arıg kopga turgay karıg
süt ninesi olarak iyi ve temiz bir
kadın tut
oğlun kızın temiz büyür ve uzun
ömürlü olur (Arat, 2008; 772-773).
- 4520 *agır tut tişig sen negü kolsa bir*
eving kapğı bekle yırak tutgıl er
kadına saygı göster, ne isterse ver;
evin kapısını kilitle ve eve erkek
sokma(Arat, 2008; 776-777).
- 4607 *aşıg tatganu yi sen elging sunup*
sini körse evlik sevinsün turup
yemeğe elini uzat, haz ve arzuyla ye;
ev hanımı seni görerek sevinsin
(Arat, 2008; 788-789).
- 4967 *küle baktı örlep talu kız yüzi*
yükselen güzel kız yüzü gülerek baktı

yaradı bu dünya iri hem kuzı

dünyanın her tarafı ışıklara boğuldu
(Arat, 2008; 840-841).

5824 *kodı ıdı kesme yaruk yüz tıdı*

gök dul elbisesini giydi ve belini
bağladı;

kalık tul tonı kedti bilin badı

zülfinü dağıtıp parlak yüzünü
kapadı (Arat, 2008; 966-967).

5827 *odundı baka kördi kötrüp başın*

uyandı ve başını kaldırarak yukarı
baktı,

kalık kız küler teg yirişti tişin

gökyüzü kızların tebessümü gibi
dişlerini gösterdi (Arat, 2008; 966-967).

6122 *tükel kız kılınçlıg turur bu ajun*

bu dünya tam bir kıza benzer;

sini armasunu ay kılkı tüzün

o seni aldatmasın, ey yumuşak
huylu (Arat, 2008; 1012-1013).

Hacib eserinde kadınları benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Kadın sıklıkla karşımıza gelin, gelin kız, kız gelin, anne, dul, diş gibi kavramlarla vuku bulur. 75. beyitinde keklik gibi eşine seslendiğinden bahsedilmiştir. Kekliğin sesi kızın sesine benzetilmiştir. Güneşin doğuşu da kadının gülmesine benzetilmiştir. Toplumda erkeğe yakıştırılmayan kadınlara söylenen sözlerden bahsedilmiştir. Örneğin kadın gibi gülmek, kadın gibi ağlamak bk. 4132.

Erkek kız ayrımı yapmadan eğitimin önemine de değinir. Burada cinsiyetçilik yapmaz. Oğlana ne kadar hak tanınırsa kıza da o kadar hak tanınması gerektiğini savunur. Kızın evlendirilmesi gerektiğine değinir.

Hacib'e göre kadın anne olmalı, çocuklara süt vermeli, eşine iyi davranmalı ve ona iyi bakmalı şeklinde beyitlere rastlanmıştır. Kadının görevi sadece evde olmaktır der. Kadın dış görünüş özelliğiyle iyi, güzel; ama iç dünyası erkek için tehlike arz ettiğini söyler.

Kadın tipinde İslamiyet'in etkisi görülür. İslamiyet'teki kadın tiplmesi nasılsa kadının o şekilde olması gerektiğine değinir. Arap kültüründe de kadın değinilmesi

yapılır. Namus meselesi üzerinde sıklıkla durulur. Kadının iffetine sahip çıkması gerektiğini söyler. Kadın toplumda aktif bir rol üstlenmemesi gerektiğini, erkeklere oranda daha pasif durması gerektiğini yer yer beyitlerde konu edinmiştir. Kadın çocuğu terbiye eden kimsedir. Çocuk terbiyesini annesinden alır der. Çocuğu iyi yetiştirmeli, iyi beslemelidir annesi.

Kara Sözler ve Kutadgu Bilig'i mukayese ettiğimizde Abay Kara Sözler'inde kadın olgusuna çok fazla değinmemiştir. Yorumlama şeklinde bir sözünde kadına olgusuna rastlanılmıştır. Hacib ise kadın unsuru üzerinde oldukça fazla durmuştur. Kadının nasıl olması gerektiğine, kadının görevlerinden, kadının anneliğinden gibi olumlu olumsuz konular üzerinde beyitlerinde yer almıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TENKİT DİLİ VE ÜSLUP

3.1. TENKİT

Tenkit dilimizde Fransızca *critique* kelimesinin karşılığı olarak kullanılan bir edebiyat terimidir. Tanzimattan önce tenkit kavramı için “*ilm-i nakd*” tabiri kullanılmıştır. (Ercilasun, 2019: 215)

Tenkit, eleştiri anlamına gelir ve genellikle bir metni, eseri veya düşünceyi analiz etmek, değerlendirmek ve eleştirmek amacıyla kullanılır. Tenkit, edebiyat, sanat, felsefe, siyaset, bilim ve diğer birçok alanda yapılabilmektedir. Tenkit, bir şeyi incelemek, eleştirmek ve olumlu veya olumsuz yönlerini değerlendirmek için kullanılan bir yöntemdir.

Fransızcadaki yargılamak anlamına gelen *critique* teriminin karşılığıdır. Tanzimat dönemi aydınları, Batı kültüründe bulunan bu terimi önceleri *muahze* kelimesiyle, daha sonraları *tenkid*, *intikad* kelimeleriyle karşılamışlardır. Terimleri Türkçeleştirme akımı başlayınca eleştiri terimi yaygınlaşmıştır. Scaliger, eleştiriye “zihinsel eserlerin üstün ve zayıf yönlerini ortaya koymak” olarak tanımlar. Jules Lemaître (1853-1914), eleştiriye “Kitaplardan zevk almak, onlarla duyguları inceltmek ve zenginleştirmek sanatı” olarak tanımlar (Les Contemporaine, I. Seri, s. 8). Sainte Beuve (1804-1869), eleştirmeni “Eleştirmen, Okumayı bilen ve başkalarına öğreten adamdır.” şeklinde tanımlar. (Filizok ve Dayanç, 2018: 3)

Türk edebiyatının çeşitli dönemlerinde birçok yazar edebiyat tenkitine katkıda bulunmuş ve Türk edebiyatının gelişimine katkı sağlamıştır. Bu yazarlar, Türk edebiyatıyla ilgilenenler için edebiyatın çeşitli yönlerini anlamak ve değerlendirmek için önemli kaynaklar sunmaktadır. Bu yazarlardan biri Mehmet Kaplan’dır. Mehmet Kaplan, Türk eleştirmeni ve denemeci olarak tanınır. Edebiyat tenkiti konusunda yazılar yazmış ve Eleştiri Yazıları adlı eseriyle Türk edebiyatında tenkit geleneğine katkıda bulunmuştur.

Mehmet Kaplan, Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi adlı kitabının önsözünde şu dikkate değer hükme yer verir: “Bu arada hemen söyleyelim ki, yeni Türk Edebiyatını Batı Edebiyatının tesiri altında vücuda gelmiş gibi görmek yanlıştır. Bu edebiyat, klasik Türk edebiyatı, Tanzimat’tan sonra değeri bilinmeğe başlanan Halk edebiyatı ve belli

bir açıdan okunan Batı Edebiyatının ortak tesirleri altında teşekkül etmiş yeni bir terkiptir.” (Filizok ve Dayanç, 2018: 15).

Klasik Dönem Türk Edebiyatı'nda eleştiri, edebiyat eserlerini değerlendirmek ve yorumlamak amacıyla kullanılan bir yazı türüydü. Bu dönem, genellikle 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar olan Osmanlı İmparatorluğu'nda edebiyatın altın çağı olarak kabul edilir. Klasik Dönem Türk Edebiyatı'nda eleştiri, edebiyatın gelişimine katkı sağlayan önemli bir unsurdur ve bu dönemin edebi mirasının önemli bir parçasını oluşturur. Klasik Dönem Türk Edebiyatı'nda eleştiri, genellikle iki ana türe ayrılır. Bunlar nazire ve tenkit olarak bilinir. Nazire, bir şairin şiirine övgüler sunan, onun eserini örnek olarak yazılan şiirlerdir. Tenkit ise daha eleştirel bir yaklaşımla yazılır ve şairin hatalarını veya eksikliklerini belirtir. Eleştiri amacını açıklamak gerekirse Klasik Dönem'deki eleştiri, edebiyat eserlerini değerlendirmekle kalmaz, aynı zamanda şairlere rehberlik eder. Eserlerin dil, üslup, içerik ve estetik yönlerini değerlendirir ve gelişmeleri teşvik eder. Klasik Dönem Türk Edebiyatı'nda eleştiri türünde eser bakımından Neşatî'nin Şehrengiz adlı eseri ve Bağdatlı Ruhî'nin Muhammesât adlı eseri örnek verilebilir.

3.2. KARA SÖZLER VE KUTADGU BİLİĞ'DEKİ TENKİT DİLİ VE ÜSLUBU

Kara Sözler'de eleştiri dili yer yer ağırdır. Eleştirilen şey genellikle Kazak halkıdır. Abay'ın eleştirideki amacı Kazak halkının gelişmesi, bilgi ve irfan sahibi olmasını istemesidir. Diğer milletlerle Kazak halkını mukayese eder. Kırıcı konuşmalardan kaçınmak ister. Yer yer sözlerini benzetmelere dayatır. Abay cahilliği, tembelliği, işsizliği, açgözlülüğü, zalimliği, kavgacılığı, hırsızlığı kara sözlerinde eleştirir. Abay kara sözlerinde atasözlerinden faydalanır. Geri dönüşler yaparak geçmişte yaşananlardan feyz alınmasını sağlar. Abay'ın çalışmasında kendine özgülüğü, hayat tecrübelerini maharetli üslubuyla çevresindekilere aktarmış, günümüze kadar ulaşmıştır. Kara Sözler'i didaktik bir üslupla yazılmıştır diyebiliriz. Abay nasihatlarını söylerken mecazlardan da yararlanır. Nasihatlerini hem doğrudan hem de mecazî olarak dile getirmiştir.

Abay ile Hacib arasında kullanılan bir yöntem vardır. Metinlerarasılık bir metnin başka bir metne farklı anlamsal ilişkilere göre yerleştirilme biçimidir. Kutadgu Bilig ve Abay'ın Kara Sözleri ve şiirleri arasındaki metinlerarasılık “alıntı” ve “gönderge” biçiminde değildir. Bunlar alıntı ve gönderme dışı sözler olarak cümlelerde yer alır.

Abay'ın şiirleri ve Kara Sözleri'de "alıntı", "gönderge" ve "gizli alıntı" türünde bir metinlerarasılık yoluna başvurmamıştır. Onun eserlerinde Kutadgu Bilig'den yapılan alıntılar, genel olarak konu düzeyindedir. Metinlerarasılıkta buna birebir uygun olmasa da "yansılama" adını verebiliriz. Aslında Abay, "akıl" ile ilgili söyleyişlerinde Kutadgu Bilig'le benzerlikleri bulunan bir sunuş gerçekleştirmektedir. Kültürel kodlar, bu tür eserler vasıtasıyla taşınarak günümüze kadar ulaştırılmaktadır. Abay'da bazen anlatı içinde anlatı (iç anlatı) yoluna da başvurulmaktadır. Bu, eserin konumunu tekrarlarken onun anlamına da açıklık getirir. Burada daha çok metnin anlamını destekleme söz konusudur. Burada benzer konularda hareket edildiği göz önünde bulundurularak metinler arası bir içerik alıntısından bahsedilebilir (Biray, 2020: 255).

Abay'ın kelime hazinesi oldukça geniştir. Bundan dolayı Abay şiirlerinde ve Kara Sözler'inde sözü yerli yerine koyar. Kültürlü ve bilgin oluşu sayesinde üslubundaki ustalığı görmemiz mümkündür. Abay'ın cümleleri kısa ve anlamlıdır. Arapça ve Rusça gibi yabancı kelimeleri, terimleri sık kullanmıştır. Abay nasihatlerinde ikilemelerden yararlanır. Dua ve dilek bildiren, beddua bildiren, selamlaşma, hatırlama, soru cevap isteyen, duygusal tepki bildiren bir istek bildiren kalıp sözler kullanmıştır. Bu sayede Kazak diline de yeni atasözleri ve deyimler katmıştır. Kazak dilinin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Yeni deyimler yapmak için perifraz (dolaylama) yöntemini ve eski deyimlerin bileşenlerini değiştirerek yeni çağrışımlar oluşturma yolunu kullanmıştır. Böylece, Abay'ın söz varlığındaki yeni kelimeler şu amaçlarla yapılmıştır: birinci olarak, eserlerinin çeşitli konularına göre kendi kullandığı yeni kavramları Kazakça adlandırmasıdır, burada özellikle soyut kavramların adlandırılması dikkat çekmektedir; ikinci olarak, bir imge oluşturmak için yeni üslup kelimeleri kullanmasıdır. Abay'ın dilinde o dönemdeki Kazak dili içiniyi olan birçok kelime özgürce ve bolca kullanılmıştır. Onlar özellikle yeniden anlam üreterek ve diğer dillerden kelimeler alarak oluşturulan toplum, siyaset, iktisat, kültür, eğitim ile ilgili yeni kelimelerdir (Sızdıkoğlu, 2014: 351-352).

Abay Kunanbayoğlu nasihatlerini verirken doğrudan söyleyerek yazmıştır. Yer yer tasvirler ve betimlemelere de rastlamamız mümkündür. Tasvirlerinde sıfatlara, isimlere yer vermiştir.

Yusuf Has Hacib'in diline baktığımızda ise genellikle karşılaştırma yaparak, örnek göstererek doğrudan ve dolaylı olarak nasihatlerde bulunmuştur. Abay Kunanbayoğlu'da aynı üsluba sahiptir. Bu şahsiyetler yer yer yıkıcı, yer yer yapıcı bir üslup takınırlar. KB mesnevi şeklinde, beyitler halinde yazılan bir eserdir. KB'de atasözleri ve deyimler de kullanılmıştır. Yusuf Has Hacib dört kavram üzerinde nasihatlerine şekil vermiştir. Bu dört kavram karşılıklı konuşur. Kutadgu Bilig'de Karahanlı Türkçesiyle yazılmasının yanı sıra Uygurcanın da izlerine rastlamak mümkündür.

Her iki eser de orijinal eser özelliği taşımaktadır. İki eserde de ananeye rastlamamız mümkündür. Dönemin kültürlerini, düşüncelerini gelecek kuşaklara aktarmışlardır. Gelecekte neler olacağını geçmişteki deneyimlerine dayanarak kestirip nasihatlerde bulunmuşlardır. Her iki şahsiyetimizde halk eğer kültür ve refah seviyesinin yukarda olmasını istiyorsa dikkat etmesi gereken konular vardır der. Bu konuları uzun soluklu yazarak halkına, gelecek kuşaklara armağan etmişlerdir. Bu kitaplar konu bütünlüğü açısından geniş bir yer kapladığı için günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde de Kutadgu Bilig okullarda derslerde işlenilir, anlatılır.

Bu eserlere baktığımızda o dönemin dil unsurlarına, atasözlerine ve vecizelerine açıkça tanık olmamız mümkündür. Yaşanılan coğrafyada komşu milletlerden, dönemin edebî çehresinin geniş olduğu yerlerden yer yer kelimeler alınmıştır. Ünlü filozoflardan etkilenmiş, düşünce tarzlarına da katkı da bulunmuştur. Bu sayede hem dilini geliştirmiş hem edebî çehresini geliştirmiştir.

SONUÇ

Abay ve Hacib'in kaygıları ortaktır. Farklı dönemlerde yaşayan iki şahıs da ortak kaygıları ele almıştır. Her iki şahıs da devlet yönetiminde toplumsal değerlerine sahip çıkılmasını istemişlerdir. Beyitlerde ve Kara Sözler'de bu değerlere rastlamamız mümkündür. Cehaleti sıklıkla işlemişler ve eleştirmişler. Abay yedinci sözünde cehalet için şu sözü söylemiştir:

Kökirekte sävle joq, köñilde senim joq. Qür közbenen körgen bizdin hayvan maldan nemiz artıq? Qayta bala künimizde jaqsı ekenbiz. Bilsek te, bilmesek te, bilsek eken degen adamnıñ balası ekenbiz. Endi osı künde, hayvannan da jamanbız. Hayvan bilmeydi, bilemin dep talaspaydı. Biz tük bilmeymiz, biz de bilemiz dep nadandığımızdı bilimdilikke bermey talasqanda, öler-tirilerimizdi bilmey, küre tamırımızdı andıraytıp ketemiz (Kıbar, 2014: 33).

Göğsünde nur yok, kalbinde inanç yok. Biziz, manasız gözlerle bakan; neyimiz üstün, hayvandan? Eski çocukluk günümüzde iyiydik. Bilsek de bilmesek de, “bilebilsem” diyen âdemoğlu idik. Şimdi bu günde; hayvandan da kötüyüz işte. Hayvan bilmez; “bileyim” deyip didinmez. Biz hiçbir şey bilmeyiz; biz de “bilelim” demeyiz; cahilliğimizi terk etmeyiz. Öldükten sonra dirileceğimizi bilmeden didişiriz; damarlarımızı şişire şişire geziniriz (Kıbar, 2014: 32).

Özellikle Abay, Kazak halkının diğer milletler gibi üst seviyelere çıkmasını arzulamıştır. Halkını bu yönde oldukça eleştirmiştir. Bunun da cehaletten arınarak olacağını düşünmüş ve halkını eğitime doğru yöneltmiştir. Abay'a göre eğitim çocukluktan başlar. Bu eğitimi de Abay anneye yükler. Eğer anne çocuğunu eğitime sürüklemese gelecek kuşaklar da geride kalır. Böylece toplum bir adım öteye geçip gelişemez. Yüksek bir toplum anlayışına sahip olamaz. Burada da kadın olgusuna da değinmiştir. Kadın bilinçli olursa toplum da bilinçli olur. Abay gibi Hacib de eğitime önem vermektedir. Eğer halk eğitilmiş kişilerden olursa onların başındaki de eğitilmiş kişi olur der.

Yusuf Has Hacib, Abay Kunanbayoğlu'na göre daha çok yöneticilik konusu üzerinde duruştur. İyi bir yöneticinin üslubu nasıl olmalıdır, halkına nasıl yaklaşmalıdır gib konular eserinde çokça beyitte yer alır. Hacib'in en büyük amacı iyi bir yönetici

olmaktır. Eğer yönetici iyi olursa halkı da iyi olur. Abay ikinci sözünde yöneticilikle ilgili şöyle demiştir:

Esti kisini tavıp qurmetteyin deseñ, ädilet, uyat, nısapqa esti kisi elde joq. Qulıq, sumdıq, aramdıq, amalğa eldiñ bări de esti (Kıbar, 2014: 61).

“Akıllı kişiyi bulayım, ona hürmet edeyim” desen; adalet, utanma, kanaatle ömür süren, akıllı kişi yok çevrende; kurnazlık, art niyet, haksız kazanç, ince hesap deyince, akıllı olur halkın hepsi de (Kıbar, 2014: 60).

Bu yaklaşım oldukça doğrudur. Eğer yönetici halkına doğru bir şekilde yön verirse halkı da beyinin peşinde gider. Ne isterse yapar. Kısacası itaat eder. Güçlü bir devlete sahip olunması için aslında bir yöntem söylemektedir. Hacib akıllı ve cesur birisidir. İstediklerini açıkça söyleyebilen bir kişidir. Herkese karşı adil davranmak ister. Bu yaklaşımı sayaesinde Hacib üst seviyelere gelen bir edebî şahsiyet olmuştur.

Genel olarak bakıldığında bu şahsiyetler kendi dönemlerinde ve dönemlerinden sonra eseri ve adlarıyla birlikte yaşamış kişilerdir. Halkına yön veren kişilerdir. Eserlerini birlikte mukayese ettiğimizde ele alınan konu aynıdır. İkisi de halkı için savaşılmış, halkının iyiye doğru yol almasını amaçlamıştır. Bu hususta dilleri yer yer ağır olmasına karşılık gerçekleri söylemekten geri kalmamışlardır. Rüşvetten uzak alın teri ile çalışılmasını her iki şahsiyet de söylemiştir. Malım var diye böbürlenilmemesini nasihatlemişlerdir. Yusuf Has Hacib 1305. Beyitinde mallar için şöyle demiştir:

1305 *kılınç edgü tut nengke kadgurmagıl* *iyi hareket et, mal için kaygılanma;*
Kılınç edgü bolsa kelir neng tigil *iyi hareket edersen mal*
kendiliğinden gelir.

Kazancının helal yollarla olmasını her iki şahsiyet de istemektedir. Yusuf Has Hacib param çok çalışmamalıyım diye düşünenlere misal vermektedir. Bu şekilde davranıp tembellik yapılmaması gerektiğini savunmaktadır. Tembellik yapan her insanı cahil olarak, müsvedde olarak görmektedirler. Bu hiçbir halka yakışmayan tavidir. Bunu her ikisi de tasvip etmez.

Davranışların değişmesi gerektiğini savunurlar. İyi bir insan ahlakına ve dinine sahip çıkan kişilerdir. Gösteriştan uzak bir şekilde ibadetin yerine getirilmesini ve kötü yollardan uzak durulması gerektiğini her iki yazar da onaylar. Her şeyin başını eğitime bağlarlar. Eğitimsiz kişi her yerde kendisini belli eder. Davranışları yerinde olmaz.

Her iki eserde de sosyal konuları mukayese ettiğimizde Kutadgu Bilig’de ve Kara Sözlör’de; cehalete, rüşvete, kadına, dini, eğitime, dalkavukluğa, iyi insan, iyi ahlak, ilim ve bilime, hırsızlığa, fitneciliğe, akla, kültüre, halka, yöneticilere, mal varlığına, ülkenin-yurdun durumuna gibi ortak konulara değinilmiştir.

Çalışmamıza konu olan şahsiyetlerin aralarındaki fark zaman farkı ve üslup farkıdır. Aynı konular olmasına rağmen ikisin de farklı üslup tarzıyla eleştiriden kaçmayarak ele almıştır.

Günümüzdeki yazarlar ve şairler konu bağlamında aşkın ve sevginin yanı sıra bu konuları da ele almaktadır. Zaman geçse bile konuların değişmemekte olduğunu görüyoruz. Bugün Kara Sözlör’i ve Kutadgu Bilig’i alıp okuduğumuzda, nasihatlerinin geçerliliğini sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Adilov, M. (2021). *Türk Dünyasının Büyük Şairleri Yunus Emre ve Abay Kunanbayulı Şiirlerindeki Leksik Ortaklıklar: Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu Sempozyumu* (TDK), Ankara, 12-14 Temmuz.
- Akhmetbekov A. (2011). *Dostoyevski'nin Varoluşçuluk Düşüncesi ve Abay Kunanbay'e Etkisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmış yüksek lisans tezi, İzmir.
- Akmanova, Ğ.R. (2020). *Abay'ın Bıraktığı İz: Ebedi Miras* (Akt. N.E. Cürgül) Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu (s. 285-286). Ankara, Bengü Yayınları.
- Anıl, A. Y. (2004). *Kutadgu Bilig'de Kadın*. Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi, Ankara, sy. 32, ss. 91-99.
- Arslan, C. (2020). *Abay Kunanbayulı Kimdir?* Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu (ss.487-489). Ankara, Bengü Yayınları.
- Aşa, E (1997). *İbrahim Abay Kunanbayoğlu'nun Edebi Çehresi*, Türk Dili Edebiyatı Dergisi, C.27.
- Avezov M. (1995). *Abay Kunanbayev*, Sanat Yayınevi, Almatı.
- Ayan E. (2017). *Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler*, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Ankara.
- Ayan E., Kibar Z. ve Kara A. (2020) *Abay (İbrahim Kunanbayev)*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Balcı, O. (2018), *Modern Devlet Algısı ve Kutadgu Bilig'in Devlet Anlayışının Bir Kıyaslaması*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans, Kırıkkale.
- Biray, N., Abdihanova, B. (2020). *Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig"i ile Abay Kunanbayev'in "Kara Sözleri"nde Akıl*. Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu (ss.247-256). Ankara, Bengü Yayınları.
- Biray, N., Ercilasun, G.K., Sağlam, S.(Ed.) (2020). *Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu*. Ankara, Bengü Yayınları.
- Böler, T. (2009). *Kutadgu Bilig'de Ahlaklılık, Soyluluk ve Seçkinlik İfade Eden Sözler*. Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring.
- Cihangir, S. (2020). *Abay Kunanbayev'in Şiirleri ve Kutadgu Bilig'de Sözü'nün Önemi*. Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu (ss.541-548). Ankara, Bengü Yayınları.
- Cilacı, O. (1987). *Kutadgu Bilig'de Sosyal ve Dini Motifler*. Milli Kültür. 57:10-18.
- Çelik, H. (2000). *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Dankoff, R. (1982) in collaboration with James Kelly, *Compendium of Turkic Dialects*, Cambridge: Mass.
- Dilaçar, A. (2020). *Kutadgu Bilig İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Duisebayeva, D. (2008). *Mehmet Akif Ersoy'un 'Safahat' ve Muhtar Avezov'un 'Abay Yolu' adlı eserinin tema bakımından incelenmesi*. (Doktora). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.
- Düysenbayev, I. (1977). *"Algı Söz", Abay (İbrahim) Kunanbayev Şiğarmanlarının Eki Tomdıq Toliq Jıynağı Ekinşi Tom Avdarmalar men Kara Sözler*, Gılım Yayınevi, Almatı.
- Düysenğazı, S. (2020). *Duvlat ve Abay* (Akt. N.E. Cürgül). Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu (ss.271-277). Ankara, Bengü Yayınları.

- Ercilasun, A.B. (2015). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, B. (2019). *Edebiyat Tarihi ve Tenkit*. Dergah Yayınları, İstanbul.
- Erdal, M. (2011). *Kutadgu Bilig Metni. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri Kitabı*, 26-27 Ekim 2009, Ankara, Türkiye, ss. 201-208.
- Filizok, R., Dayanç M. (2018). *Eleştiri Tarihi*. T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını. Eskişehir.
- Güzel, A. (2005). *Birey, Toplum, Devlet İlişkisi ve Kutadgu Bilig:Fikret Türkmen Armağanı* (ss. 357-360). İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Hacib, H.Y. (2008). *Kutadgu Bilig* (Çev. R. R. Arat). Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Hacib, H.Y. (2021). *Kutadgu Bilig* (Çev. A. Çakan). Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İṗhar, Ö. (2019), *Kutadgu Bilig ve Siyasetnamede Adalet Anlayışı*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans, Ankara.
- Kaplan, M. (1982). *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III-IV*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Kara A. (2002). *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, Da Yayıncılık, İstanbul.
- Kara, A. (2020). *Kazak Yazılı Edebiyatı'nın Kurucu Abay Kunanbayoğlu'nun Hayatı ve Eserleri*. Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu (ss. 147-150). Ankara, Bengü Yayınları.
- Karagöz Mangır, İ. (1996). *Abay'ın Kara sözler adlı eseri üzerine bir inceleme.(Gramer-Metin-Sözlük)*. (Yüksek Lisans). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2020). *Türk Kültüründe "Akıl" ve "Bilgi" üzerine Öğütler: Balasagunlu Yusuf'tan Semeyli Abay'a*. Milli Folklor Dergisi Yıl 32, Cilt 16, Sayı 126. (<http://www.millifolklor.com>)
- Kibar, Z. (2014). *Abay Kunanbayev Nasihatler (Kara Sözler)*, Grafik, Tasarım, Baskı, Ankara.
- Kibar, Z. (2014). *Abay'ı Doğru Anlamak*. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir. ss. 543-546. (<https://www.bilgelerzirvesi.org>). Erişim adresi: http://isamveri.org/pdfdrq/D234592/2014_KIBARZ.pdf.
- Koç K., Korganbekov B. ve İsina A. (2007). *Kazak Edebiyatı 1 (Kazak Folkloru ve Sovyet Dönemi Öncesi Kazak Edebiyatı)*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Kök, A. (2020). *Türklerin Entelektüel Mirası Kutadgu Bilig*, Kesit Yayınları, Ankara.
- Mahdum, A.N. (2011). *Kutadgu Bilig'de Vezin ve Kafiye Kullanımı Üzerine* (Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri 26-27 Ekim 2009). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Muhyaeve, B. (1997), *Abay Şiirlerinin Muhteva ve Şekil Bakımından İncelenmesi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, Bilig-6/Yaz'97, Kazakistan.
- Mutlu, H. K. (2020). *Abay Edebiyat Mektebinin Kurucularından Kayım Muhammedhanov*. Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu (ss. 409-414). Ankara, Bengü Yayınları.
- Nussıpkhanov, T. (2021). *Abay Kunanbayoğlu'nun dini ve ahlaki görüşleri*. (Yüksek Lisans). Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Çorum.
- Rymtayeva, A. (2021). *Abay Kunanbayev'in Sosyal Konulu Şiirlerinde Söz Varlığı*. (Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

- Sağol Yüksekaya, G. ve Argunşah M. (2016). *Karahanlıca, Harezmece, Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Sağol Yüksekaya, G. (2016). *Kutadgu bilig'in Tenkitli Metni Üzerine Notlar II, Yusuf Has Hacib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şaheseri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Şen Yıldız Yayıncılık, İstanbul.
- Sızdıkova, R. (2014). *Abay Şiğarmalarının Tili*. Cilt 1. Almatı: El Şejire.
- Tor, G. (2009). *Kutadgu Bilig Metni. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri Kitabı*, 26-27 Ekim 2009, Ankara, Türkiye, ss. 541-552.
- Turısbek, R. (2020). *Bilge Abay'ın "Nasihatleri" ve Maneviyatı*. (Akt. A. Örseloğlu, Akt. S. Şahin). Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu (ss. 209-217). Ankara, Bengü Yayınları.
- Üşenmez, E. (2011). *Kutadgu Bilig Metni. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri Kitabı*, 26-27 Ekim 2009, Ankara, Türkiye, ss. 565-579.
- Yasin, Y. (2017). *Kutadgu Bilig'in Üslubu*. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi 2017/10.
- Yavuz, K. (2011). *Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Üzerine Bazı Dikkatler* (Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri 26-27 Ekim 2009). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, F. (2021). *Abay'ın şiirlerinde ölüm algısı*. (Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kastamonu.